

Prevenција ovisnosti o kockanju kod adolescenata

Božić, Karlo

Master's thesis / Diplomski rad

2016

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **Josip Juraj Strossmayer University of Osijek, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište Josipa Jurja Strossmayera u Osijeku, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:142:475908>

Rights / Prava: [In copyright](#) / [Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2024-07-04**

FILOZOFSKI FAKULTET
SVEUČILIŠTE JOSIPA JURJA STROSSMAYERA U OSIJEKU

Repository / Repozitorij:

[FFOS-repository - Repository of the Faculty of Humanities and Social Sciences Osijek](#)

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Diplomski studij pedagogije i povijesti

Karlo Bojčić

Prevenција ovisnosti o kockanju kod adolescenata

Diplomski rad

Mentor: doc.dr.sc. Goran Livazović

Osijek, 2016.

Sveučilište J. J. Strossmayera u Osijeku

Filozofski fakultet

Odsjek za pedagogiju

Diplomski studij pedagogije i povijesti

Karlo Bojčić

Prevenција ovisnosti o kockanju kod adolescenata

Diplomski rad

Znanstveno područje društvene znanosti, znanstveno polje pedagogija, znanstvena
grana socijalna pedagogija

Mentor: doc.dr.sc. Goran Livazović

Osijek, 2016.

SADRŽAJ

I. UVOD.....	4
II. TEORIJSKA ANALIZA	6
2. 1. Obilježja adolescencije kao životnog razdoblja.....	6
2.1.1. Tjelesni, kognitivni i psihički razvoj adolescenata	8
2.1.2. Socijalni odnosi adolescenata	12
2.2. Rizični stilovi ponašanja mladih	17
2.2.1. Rizični i zaštitni čimbenici u etiologiji poremećaja u ponašanju	23
2.2.2. Kockanje.....	25
III. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA	28
3.1. Cilj, problem i hipoteze istraživanja.....	28
3.2. Ispitanici.....	28
3.3. Postupak.....	29
3.4. Instrument.....	29
IV. REZULTATI.....	30
4. 1. Sociodemografski podatci.....	30
4.2. Deskriptivna statistika odabranih dimenzija ispitivanih varijabli	32
4.3. Rezultati t-testa za nezavisne uzorke.....	36
4.3.1. Rezultati t-testa s obzirom na spol ispitanika	36
4.3.2. Rezultati t-testa s obzirom na dob ispitanika.....	38
4.4. Rezultati korelacijske analize.....	39
V. RASPRAVA	40
VI. ZAKLJUČAK	45
VII. PRILOZI.....	47
VIII. POPIS LITERATURE	50

Sažetak

Prevalencija kockanja kao rizičnog oblika ponašanja sve je veća kod populacije adolescenata. Cilj ovog istraživanja bio je ispitati učestalost i posljedice kockanja adolescenata s obzirom na njihova sociodemografska obilježja, utvrditi koji su oblici kockanja najčešći u srednjoškolskoj populaciji adolescenata te ispitati moguću povezanost između kockanja i ostalih rizičnih stilova ponašanja. Istraživanje je provedeno u dvije srednje škole u Vukovaru na uzorku od 149 učenika u dobi između 14 i 19 godina. Podatci su se prikupili prilagođenim Kanadskim upitnikom kockanja adolescenata (CAGI). Istraživanje je utvrdilo statistički značajne razlike prema spolu u odnosu na kockanje. Također, utvrđene su statistički značajne razlike prema sklonosti rizičnim ponašanjima s obzirom na spol, dob i vrstu škole. Korelacijskom analizom utvrđena je povezanost između naobrazbe majke i kockanja te negativna korelacija između kockanja i školskog uspjeha. Utvrđena je i korelacija između kockanja i svih ispitanih rizičnih stilova ponašanja. Rezultati ovog istraživanja pokazuju kako je većina ispitanika sudjelovala u barem jednom obliku kockanja. Analizom posebne kategorije općeg stupnja ozbiljnosti problema s kockanjem utvrđeno je kako 87,9% srednjoškolaca nema izražene štetne psihosocijalne posljedice kockanja, 8,7% njih osjeća niske do umjerene štetne psihosocijalne posljedice kockanja, a 3,4% ispitanika ima visoku razinu ozbiljnosti problema povezanih s kockanjem.

Ključne riječi: *adolescencija, kockanje, rizično ponašanje, škola*

I. UVOD

Pedagogija, kao znanost o odgoju i obrazovanju, ima za cilj dobrobit i razvoj osobnih potencijala i sposobnosti pojedinca te njegovo uključivanje u društvo. Zdrav razvoj u djetinjstvu povećava izgleda za razvoj pojedinca u dobro prilagođenu odraslu osobu i njeno uspješno djelovanje u osobnom, socijalnom i profesionalnom životu. Identitet, socijalne vještine, osobnost i vizija budućnosti djelomično se formiraju kroz iskustva djetinjstva i adolescencije. Osoba, koja zbog nekog traumatičnog događaja, ovisnosti ili negativnih iskustava, skrene s puta zdravog razvoja može osjetiti dugotrajne posljedice. Iz tih razloga proizlazi odgovornost pedagogije u prevenciji skretanja pojedinca s puta zdravog razvoja, a jedan od oblika skretanja su i igre na sreću i kockanje. Igre na sreću i kockanje zastupljene su kroz različita razdoblja i društva u povijesti o čemu svjedoče i brojni povijesni izvori koji potječu iz drevne Kine, Indije, Egipta i Rima. Kockanje se smatra legalnim oblikom zabave za punoljetne osobe, a u posljednje vrijeme se i otvoreno potiče. U posljednjih tridesetak godina sve je više zemalja počelo uočavati profitabilnost legalizacije kockanja i igara na sreću. Upravo socijalna prihvatljivost kockanja kao oblika zabave i pokroviteljstvo vladajućih elita, koje u kockanju vide velike prihode, rezultira njegovim širenjem i ekspanzijom. Iako se kockanje može gledati i kao potencijalni oblik stjecanja prihoda, zbog prednosti u korist „kuće“, za prosječnog igrača kockanje će uglavnom rezultirati gubitkom novca. Uz ekspanziju i širenje kockanja, šire se i problemi povezani uz kocku. Naime, iako većina ljudi kocka iz zabave, dio ljudi se nije u stanju kontrolirati pa kockanje kod njih uzrokuje probleme u različitim područjima života. Takve su osobe preokupirane kockanjem, ne mogu ograničiti svoje gubitke te, unatoč želji, ne mogu prestati s kockanjem što rezultira ozbiljnim i štetnim posljedicama na individualnom, obiteljskom i profesionalnom području života. Iako je kockanje ilegalno za maloljetnike, problemi s kockanjem nisu zaobišli ni adolescente. Naime, unatoč zakonskoj regulativi, kockanje i igre na sreću relativno su lako dostupne maloljetnicima, koji u njima vide oblik zabave koja im pruža mogućnost zarade, ali i bijega od dosade. Iako će se većina adolescenata upustiti u aktivnosti povezane s kockanjem, većina ih neće osjetiti štetne posljedice tih aktivnosti. Međutim, adolescenti koji postanu preokupirani kockanjem i koji ga nisu u stanju kontrolirati, često doživljavaju negativne i dugotrajne posljedice kockanja koje se odnose na njihovo akademsko postignuće, međuljudske odnose i mentalno zdravlje. Kockanje adolescenata može rezultirati negativnim posljedicama poput depresije, povećanog stanja stresa, slabljenja školskog uspjeha, apsentizma i raskida prijateljstva. Profesiji pedagoga ovo pitanje postavlja ozbiljne izazove jer odgojno-obrazovni i preventivni rad s mladima može utjecati na njihovu povećanu otpornost i jednostavnije rješavanje problema ovisnosti. Smatram kako je informiranje

o djelotvornim preventivskim mjerama, mogućnostima i oblicima pomoći adolescentima koji imaju problem s kockanjem važno kako bi se te mlade osobe vratilo na zdravi put osobnog razvoja te im se omogućilo uspješnu budućnost.

II. TEORIJSKA ANALIZA

2. 1. Obilježja adolescencije kao životnog razdoblja

Adolescencija je životno razdoblje obilježeno brojnim promjenama u životu pojedinca i izazovima koji se stavljaju pred njega. Malbašić (2012) navodi kako termin adolescencija dolazi od latinske riječi *adolescere*, a znači rasti prema zrelosti (lat. *adolescentia* = mlado doba, mladost, mladenaštvo, *adolescens* = mlad čovjek ili žena). Adolescente se najčešće definira kao populaciju mladih ljudi u razdoblju života između puberteta i srednjih dvadesetih godina života (Livazović, 2011), iako neki autori, govoreći o prolongiranoj adolescenciji, završetak adolescencije datiraju i u tridesetu godinu (Lacković-Grgin, 2006). Životno razdoblje adolescencije slijedi nakon razdoblja djetinjstva, a nakon adolescencije slijedi razdoblje zrelosti i odraslosti (Malbašić, 2012).

Iako su mnogi autori pojavu adolescencije povezivali s industrijskom revolucijom, o njezinim su obilježjima govorili i klasični filozofi poput Sokrata, Platona i Aristotela (Livazović, 2011). Kroz povijest su se razvijale i teorije o utjecaju puberteta na psihički razvoj objašnjavajući taj utjecaj kroz djelovanje bioloških ili kulturalnih sila. Uvriježeno mišljenje o adolescentima kao neodgovornoj, buntovnoj i gnjevnoj populaciji datira iz napisa Jeana Jacquesa Rousseaua, koji je vjerovao da su povećana emocionalnost, sukobljavanje i prkos prema odraslima posljedica bioloških procesa puberteta (Berk, 2008). Ovo gledište preuzeo je i psiholog Granville Stanley Hall koji je adolescenciju opisao kao razvojno razdoblje bure i stresa, a ovakvo viđenje adolescencije prihvatili su mnogi autori (Rudan, 2004). Kasnija istraživanja nisu potvrdila Hallovu tvrdnju o adolescenciji kao burnom razvojnom razdoblju, ali su njegova uvjerenja ostala ukorijenjena i u današnjem vremenu (Đuranović, 2012). Margaret Mead je istaknula alternativno gledište prema kojemu je za čitav niz iskustava u adolescenciji, od onih stresnih i uznemirujućih do mirnih i bez stresa, odgovorna socijalna okolina, a svoj zaključak iznijela je na temelju istraživanja male grupe djevojaka na pacifičkim otocima Samoje koje je pokazalo kako je adolescencija možda i najljepše razdoblje u životu samoanske djevojke ili mladića (Berk, 2008). Iako je kasnije demantirana, Margaret Mead ostala je značajna po tome što je ukazala na važnost socijalne okoline pri razumijevanju razvoja adolescenata.

Suvremeno gledište ističe adolescenciju kao rezultat i bioloških i socijalnih činitelja, a to gledište se očituje i u suvremenim definicijama adolescencije. Biološke promjene su univerzalne kod svih pojedinaca te u tom svjetlu Lacković-Grgin (2006) navodi kako adolescenciju obilježava tjelesno

i spolno sazrijevanje, koje je univerzalno i koje će doživjeti sve osobe do dvadesete godine života, osim osoba koje imaju ozbiljne endokrinološke poremećaje. Natsuaki i suradnici (2009, prema Đuranović, 2014) u svojoj definiciji adolescencije uključuju i biološke i socijalne činitelje te tako navode da je adolescencija vrijeme tijekom kojeg adolescenti prolaze kroz značajne biološke, psihičke i socijalne transformacije. Isto čini i Livazović (2011) kada razdoblje adolescencije definira kao razdoblje burnih bioloških, psihosocijalnih i razvojnih promjena koje uvelike utječu na budućnost mladog čovjeka, a karakteriziraju ga promjene u izgledu, načinu mišljenja i socijalnim situacijama. Lebedina – Manzoni i Lotar (2011, prema Đuranović, 2013) opisuju adolescenciju kao razdoblje u životu pojedinca, adolescenta, obilježeno brzim razvojnim promjenama, povećanim zahtjevima okoline, očekivanjima koje adolescenti sami sebi nameću, potrebom za zauzimanjem osobnog stava, razvijanjem stila ponašanja te težnji ka prepoznatljivosti, tj. identitetom.

Od mladih ljudi se očekuje ostvarivanje određenih razvojnih zadataka tijekom životnog razdoblja adolescencije. Havighorst (1972, prema Gudjons, 1994) među zadatke razvoja za mladenačku dob ubraja: prihvaćanje vlastitog tjelesnog izgleda i djelotvorno korištenje tijela; stjecanje spolne uloge; razvoj novog i zrelijeg vršnjačkog odnosa s vršnjacima obaju spolova; postizanje emocionalne nezavisnosti; pripremu za profesionalno zanimanje; pripremu za brak i obiteljski život; odgovorno društveno ponašanje; moralni razvoj.

2.1.1. Tjelesni, kognitivni i psihički razvoj adolescenata

Nastupanjem adolescencije dolazi do velikih tjelesnih promjena kod djece, koje uključuju nagli rast, promjene u proporcijama tijela, povećanje tjelesne snage i izdržljivosti te spolno sazrijevanje (Đuranović, 2013). „Tjelesne promjene u adolescenciji posljedica su lučenja somatotropnih hormona ili hormona rasta kao i gonadotropnih hormona, koji kontroliraju funkciju spolnih žlijezda ili gonada“ (Lacković – Grgin, 2006, 57). Hipotalamus izlučuje gonadotropin oslobađajući hormon (GnRH) koji stimulira prednju pituitarnu žlijezdu (Rudan, 2004). Žlijezda zatim stvara hormon koji stimulira rast i gonadotropine koji stimuliraju gonade, odnosno spolne žlijezde, koje potom luče spolne hormone (Rudan, 2004). Prema kemijskom sastavu, spolni hormoni pripadaju u steroide te su slične građe kod muškaraca i žena (Rudan, 2004). Estrogeni (estradiol, estron) i progesteron se luče iz jajnika, a androgeni (testosteron i androsteron) iz testisa, dok manje količine androgenih hormona luči i kora nadbubrežnih žlijezda (Šimić, 2009). Estrogeni su ženski spolni hormoni koji potiču razvoj ženskih spolnih obilježja, a za razvoj muških spolnih obilježja zaslužan je muški spolni hormon testosteron. Obje vrste hormona zastupljene su i kod muškaraca i kod žena, ali u različitim koncentracijama. Kod muškaraca su zastupljeniji androgeni, čije izlučivanje kontrolira osovina hipotalamus – adenohipofiza – testisi, a kod žena dominiraju estrogeni i progesteron, čije izlučivanje kontrolira hipotalamus – adenohipofiza – ovariji (Šimić, 2009).

Pretpostavlja se da pojačano lučenje hormona, barem djelomično, igra ulogu u porastu negativnih i promjenjivih emocija koje su karakteristične za adolescente (Brooks – Gunn, Graber, Paikoff, 1994, prema Archibald, Graber i Brooks – Gunn, 2003; Buchanan, Eccles, Becker, 1990; prema Archibald, Graber i Brooks – Gunn, 2003). Susman i suradnici (1987) proveli su istraživanje, čiji je cilj bio ispitati povezanost razine hormona u organizmu, emocionalne dispozicije i agresivnog ponašanja (prema Archibald i sur., 2003). Istraživanje je provedeno među dječacima i djevojčicama u rasponu dobi od 9 do 14 godina, a rezultati istraživanja upućuju na povezanost razine hormona s emocionalnom dispozicijom i agresivnim ponašanjem kod dječaka, ali ne i kod djevojčica (Susman i sur., 1987, prema Archibald i sur., 2003). Pri tome su više razine androgena povezane s regresivnim ponašanjem i neprimjerenim odnosnim reakcijama kod dječaka.

Prema biološkom pristupu, pojačano i izmijenjeno hormonalno lučenje direktno utječe na ponašanje adolescenata. Istraživanja u okviru ovog pristupa dala su rezultate koji agresivno, delikventno i problematično ponašanje povezuju s povećanom količinom hormona testosterona i estradiola. O toj vezi govore i spolne razlike u razvoju problematičnog ponašanja, kao i porast agresivnog ponašanja u adolescenciji u odnosu na djetinjstvo (Maccoby i Jacklin, 1980, prema

Lacković – Grgin, 2006). Istraživanja problema u ponašanju pokazala su da je razina androgenih hormona povezana s problemima kod dječaka, ali da toj vezi doprinosi i vanjski tjelesni izgled, dok je porast estradiola povezan s problemima kod djevojčica u dobi od 12 do 16 godina (Lacković – Grgin). Ova istraživanja potvrđuju navode Đuranović (2013) kako se adolescenti teško prilagođavaju na tjelesne promjene pa iz tog razloga tjelesni izgled postaje jedna od njihovih najvažnijih briga, ali i tvrdnje Berk (2008) prema kojoj pubertetske promjene utječu na sliku adolescenta o sebi, raspoloženje i interakciju s okolinom.

Osim tjelesnih promjena, u životu adolescenata dolazi i do kognitivnog razvoja, koji ima veliki utjecaj na promjenu u razmišljanjima adolescenata. Prema kognitivnoj teoriji Jeana Piageta (prema Berk, 2008), mladi oko 11. godine života ulaze u fazu formalnih operacija u kojoj razvijaju sposobnost apstraktnog mišljenja. Sposobnost apstraktnog mišljenja omogućuje adolescentima razmišljanje o vlastitom procesu mišljenja, razmišljanje i razvoj pretpostavki o budućnosti te na taj način adolescenti ulaze u filozofske, političke i duhovne svjetove, koji su im u prethodnom razvojnom razdoblju bili nedostupni (Rudan, 2004). Svijest o svojim idejama dovodi do pojave egocentrizma, koji se ogleda u velikom povjerenju u vlastito rasuđivanje zbog čega adolescenti radije slušaju sebe, nego druge (Lacković – Grgin, 2006). Rudan (2004) navodi kako glavni razvojni zadaci zahtijevaju od adolescenta usmjeravanje pažnje na sebe. Kako bi postigli autonomiju, adolescenti moraju imati povjerenja u ove unutarnje procese, inače će se morati oslanjati na gledišta, mišljenja i vjerovanja drugih ljudi (Rudan, 2004). Malbašić (2012) navodi kako u ovoj fazi adolescenti sebe počinju promatrati kao jedinstvenu i posebnu osobu (tzv. osobni mit) koja je u centru pažnje svih koji ju okružuju (tzv. zamišljena publika) te ju ta okolina kritički procjenjuje.

Kognitivne promjene doprinose osjećaju autonomije kod adolescenata. Adolescenti jasnije sagledavaju svoj unutarnji (psihički) i vanjski (stvarni) svijet (Rudan, 2004). Novostečene kognitivne sposobnosti omogućuju adolescentima kritičko razmišljanje o njihovom dotadašnjem sustavu vjerovanja i formiranje vlastitog pogleda na svijet (Kapor – Stanulović, 1988). Adolescenti opažaju dvosmislenosti i nedorečenosti (Rudan, 2004), ali istodobno razvijaju ideju o tome kakav bi svijet trebao biti. Taj idealizam može dovesti do raskoraka između idealnog pogleda na svijet kojeg imaju adolescenti i realističnog pogleda na svijet kojeg imaju odrasli s duljim životnim iskustvom (Berk, 2008). S takve pozicije mladi postaju pretjerano kritični prema odraslima.

Zahvaljujući stjecanju formalnih operacija, nekad poslušno školsko dijete postaje razdražljiv, svadljiv tinejdžer koji je u stanju skupiti činjenice i ideje kako bi izgradio argumente za neki svoj

slučaj (Elkind, 1994, prema Berk, 2008). Taj novi odnos prema roditeljima zapravo predstavlja dio procesa odvajanja i pripada psihičkim promjenama u adolescenciji.

Razvoj i oblikovanje identiteta jedan je od najvažnijih razvojnih zadataka adolescencije. Kapor – Stanulović (1988) navodi kako je početak adolescencije vrijeme kada počinje intenzivno zanimanje za otkrivanjem osobnog identiteta, a kraj adolescencije označava uspostavljanje osobnog identiteta. Erikson smatra da identitet podrazumijeva osjećaj istovjetnosti i kontinuiteta vlastitog ja, a da formiranje identiteta uključuje utvrđivanje odabira kao što su zanimanje, religija i političko opredjeljenje (1963, prema Lebedina – Manzoni, 2007). Erikson je začetnik psihosocijalne teorije prema kojoj se razvoj identiteta odvija kroz osam univerzalnih stupnjeva (Lacković – Grgin, 2006), a uspješni ishodi rješavanja konflikata omogućuju prijelaz iz nižeg u viši stupanj (Berk, 2008). Čovjek ne živi izolirano, nego u društvu s drugim ljudima, a ta je činjenica potaknula razvoj teorije socijalnog učenja (Bandura i Walters, 1963, Bandura, 1977, prema Livazović, 2011), prema kojoj su za izgradnju samopoimanja značajni odnosi pojedinca s drugima iz njegove socijalne okoline (Lebedina – Manzoni, 2007). Eriksonova psihosocijalna teorija, teorija socijalnog učenja, uz Gouldovu teoriju rasta i razvoja ličnosti i Levinsonov model životnog ciklusa predviđaju velike promjene ličnosti tijekom svih razdoblja života, a nasuprot tome stoje razvojne i osobinske teorije ličnosti prema kojima se najveće promjene događaju u djetinjstvu i adolescenciji, nakon čega ličnost ostaje stabilna (Bratko, 2002). Ni rezultati istraživanja nisu sukladni po ovom pitanju. Tako rezultati istraživanja koje su proveli Costa i McCrae (1988, prema Bratko, 2002) ukazuju na gotovo potpunu stabilnost ličnosti odraslih, dok rezultati istraživanja Whitbourne i suradnika (1992, prema Bratko, 2002) ukazuju na to da se psihičke promjene događaju tijekom čitavog života ljudi. Osim promjenjivih osobina ličnosti, u osnovi procesa formiranja identiteta stoje i velike biološke promjene te nova očekivanja društva da se adolescent uklopi u svijet odraslih (Kapor – Stanulović, 1988). Sve to utječe na potrebu redefinicije viđenja i razumijevanje samoga sebe i svog odnosa s okolinom (Kapor – Stanulović, 1988). Razvoj identiteta obilježava promjena slike o sebi „s ciljem prihvaćanja promjena u adolescenciji, i to u tjelesnom izgledu, biološkoj zrelosti, kognitivnom funkcioniranju i socijalnoj snalazljivosti (kompetenciji)“ (Livazović, 2011, 17). Pri tome je identitet trajna istovjetnost unutar sebe, jedinstveni doživljaj sebe kao biološkog, seksualnog i društvenog bića u kontinuitetu vremena (Jacobson, 1964, prema Bastašić, 1995) te okvirni odgovor na pitanje tko sam, odakle dolazim i kuda želim stići (Kapor – Stanulović, 1988). Kako bi postigao svoj identitet, adolescent mora svladati brojne unutrašnje i vanjske konfliktne krize (Biti i sur., 1986). Adolescentska kriza je dio odrastanja i prema njezinu intenzitetu se ne može predviđati kasnija životna uspješnost ili

neuspješnost (Bastašić, 1995). Uspješno rješavanje krize učvršćuje osjećaj unutarnjeg jedinstva i prosuđivanje te povećava sposobnost dobrog djelovanja prema vlastitim standardima ili standardima značajnih drugih (Biti u sur., 1986). U suvremenim uvjetima, adolescent ima dovoljno vremena za eksperimentiranje s različitim ulogama te za izbor onih za koje smatra da mu najviše odgovaraju, kako bi s njima razvijao svoj identitet (Kroger, 2003). Ovaj razvojni proces eksperimentiranja u svrhu razvoja identiteta naziva se moratorij (Erikson, 1968, prema Kroger, 2003).

Osobe u statusu moratorija su u procesu traženja uloga i aktivnosti pomoću kojih mogu razviti svoj identitet, a taj proces praćen je osjećajem anksioznosti (Moshman, 2005). Moratorij ne smije biti niti prekratak, niti predug jer adolescent inače razvija obilježja difuznog identiteta (Livazović, 2011).

Difuzija identiteta manifestira se u nesigurnosti shvaćanja samoga sebe, visokom stupnju unutarnje napetosti i tjeskobe te u nepredvidljivom ponašanju (Biti i sur., 1986). Difuzija identiteta najčešća je i normalna za ranu adolescenciju, ali ako potraje može dovesti do pobune protiv etabliranih vrijednosti, izazvati agresivnost, ali i anksioznost, koju mladi izbjegavaju stupanjem u rizična ponašanja (Lacković – Grgin, 2006). Iz tog razloga, mladi s obilježjima difuznog identiteta zahtijevaju posebnu pozornost u obliku prevencije rizičnih ponašanja kako ne bi skrenuli s puta zdravog razvoja. U slučaju akutne difuzije identiteta može doći i do preuzimanja negativnog identiteta (Biti i sur., 1986), odnosno identiteta kojeg roditelji i društvo smatraju nepoželjnim.

Prema Lacković – Grgin (2006) adolescenti razvijaju negativni identitet zbog nepriznavanja vrijednosti od strane roditelja pa na taj način adolescent u očima svojih roditelja radije postaje loše dijete, nego nitko i ništa. Kroger (2003) navodi kako se zaključivanje identiteta javlja kod osoba koje su preuzele uloge, vrijednosti i stavove, bez da su samostalno istraživale i eksperimentirale s njima. Većina vrijednosti koje su usvojile osobe sa zaključenim identitetom temelje se na vrijednostima njihovih roditelja s kojima se adolescent identificira (Kroger, 2003). Moshman (2005) navodi da ostvareni identitet postižu osobe koje su uspješno riješile krizu i iz nje izašle s definiranim ulogama, vrijednostima i ciljevima.

Jednom stečeni identitet nije trajan i nepromjenjiv. On se tijekom, ali i poslije, adolescencije nanovo uspostavlja i mijenja (Biti i sur., 1986).

2.1.2. Socijalni odnosi adolescenata

Osim promjena na tjelesnom, kognitivnom i psihičkom planu, razdoblje adolescencije obilježava i socijalni razvoj mlade osobe. U jednostavnijim društvima pubertet je označavao kraj djetinjstva i ulazak u svijet odraslih. Mlada je osoba nakon puberteta preuzimala dužnosti, ali i prava odraslih pa se u takvim društvima anatomsko – fiziološka, pa i spolna zrelost, podudarala s psihičkom i socijalnom zrelošću (Furlan, 1981). Livazović (2011) navodi kako se i danas u našem društvu pojava vanjskih tjelesnih obilježja odraslih povezuje s očekivanjem odraslog i zrelog ponašanja. Bez obzira na očekivanja odraslog i zrelog ponašanja od adolescenata, život u suvremenom društvu je mnogo složeniji pa anatomsko – fiziološka zrelost mladih ne znači i njihovu psihičku i socijalnu zrelost (Furlan, 1981).

Đuranović (2012) navodi kako je razvoj interpersonalne i intrapersonalne inteligencije, koji se odvija još od doba ranoga djetinjstva, važan preduvjet socijalnog razvoja. Prema Đuranović (2012), interpersonalna inteligencija odnosi se na sposobnost zapažanja raspoloženja i osjećaja drugih ljudi te slušanja, pregovaranja i rješavanja sukoba. Prema istom autoru (2012), intrapersonalna inteligencija podrazumijeva posjedovanje realne slike o sebi, svijest o vlastitim raspoloženjima, namjerama i željama te svojim jačim i slabim stranama. Mladi kod kojih su razvijene ove inteligencije, sposobni su ispravno percipirati vlastito socijalno okruženje i primjereno reagirati u svim situacijama; te osobe smatraju se socijalno osjetljivima (Đuranović, 2012). Socijalna osjetljivost adolescentu omogućuje primjereno socijalno ponašanje, a time i uspješnu integraciju u vršnjačke grupe i širu društvenu zajednicu (Đuranović, 2012). Ove tvrdnje potvrđuje istraživanje koje su proveli Wölfer, Bull i Scheithauer (2012) nad uzorkom od 317 učenika prosječne dobi od 13,7 godina (162 djevojčice; 155 dječaka). Cilj istraživanja bio je utvrditi povezanost socijalnih vještina i socijalne integracije (Wölfer i sur., 2012). Rezultati istraživanja (2012) pokazuju kako je kod socijalno izoliranih učenika utvrđen nedostatak socijalnih vještina, dok su učenici s razvijenim socijalnim vještinama postigli visok stupanj socijalne integracije u razredu. Zrelo socijalno ponašanje rezultat je sazrijevanja kognitivnih sposobnosti, primjerenog odgoja i socijalnog učenja (Đuranović, 2012).

Tijekom adolescencije mladi se počinju pripremati za uključivanje u svijet odraslih i preuzimanje različitih socijalnih uloga (Malbašić, 2012), a dolazi i do razvoja profesionalnog identiteta. Lacković – Grgin (2006) navodi osobne i situacijske odrednice izbora zanimanja, pri čemu pod osobnim odrednicama podrazumijeva inteligenciju, spol, samopoimanje i samopoštovanje, a u situacijske uključuje širi socijalni utjecaj (sustav obrazovanja, gospodarske prilike) i uži socijalni

utjecaj (socioekonomski položaj obitelji i značajni drugi). Malbašić (2012) tvrdi kako slobodnovremenske aktivnosti mogu utjecati na razvoj profesionalnih interesa kod adolescenata, a u nekim slučajevima i hobiji mogu postati profesionalno zanimanje. Mladi su jedna od najranjivijih skupina u suvremenom društvu pa ih Lewin (1939, prema Livazović, 2011) opisuje terminom „osoba na margini“ i time ukazuje na stalno kolebanje između uloge djeteta i odraslih. Suvremeno društvo obilježavaju fenomeni dugog školovanja, kao posljedice tehnološkog razvoja i potrebe za kvalificiranom radnom snagom, i loše gospodarske situacije, koja uglavnom pogađa mlade (Malbašić, 2012). Dugotrajno školovanje i loša gospodarska situacija za posljedicu nose nemogućnost zapošljavanja mladih te odgađanje ekonomskog osamostaljivanja, što je prema Furlanu (1981) glavni preduvjet socijalne zrelosti, a što za sobom povlači i odgađanje stupanja u brak i zasnivanje vlastite obitelji. Ove promjene utječu i na pomjeranje socijalnog sata. Socijalni sat predstavlja procjenu optimalne dobi za ostvarenje velikih životnih događaja, poput stupanja u brak, podizanja djeteta, umirovljenja (Neugarten, Moore i Lowe, 1965).

Berk (2008) navodi kako mladi iz industrijaliziranih društava ostaju ekonomski ovisni o roditeljima i dugo nakon puberteta te iz tog razloga ne mogu napustiti obitelj. Izgleda da se kao posljedica toga pojavilo psihološko distanciranje koje se smatra zamjenom za fizičko napuštanje obitelji (Berk, 2008). Smojver – Ažić navodi kako proces psihološke separacije adolescenata od roditelja predstavlja postupno „preuzimanje osobne odgovornosti adolescenata u emocionalnom, ponašajnom i kognitivnom funkcioniranju uz sve veću nezavisnost od roditelja“ (1998, 603), a krajnji ishod ovog procesa je osjećaj osobne autonomije. Upravo je postizanje autonomije istaknuto kao jedan od najvažnijih zadataka adolescencije (Zimmer – Gembeck i Collins, 2003). Postoje dvije konceptualizacije autonomije: autonomija kao udaljenost i autonomija kao htijenje (Ryan i Lynch, 1989, prema Van Petegem, Vansteenkiste, Soenens, Beyers i Aelterman, 2015). Jedna skupina teoretičara (Ryan i sur., 1995, prema Zimmer-Gembeck i Collins, 2003) promatra autonomiju kao unutarnje stanje pojedinca (npr. djela koja su inicirana i regulirana samostalno), dok druga skupina teoretičara (Freud, 1958 prema Zimmer-Gembeck i Collins, 2003). promatra autonomiju kao interpersonalnu udaljenost (npr. oslobođenje od kontrole roditelja). Drugim riječima, autonomija kao sloboda u donošenju odluka, određivanju ciljeva, reguliranju vlastitog ponašanja, razmišljanja i emocija (Collins, Gleason, i Sesma, 1997; Hill i Holmbeck, 1986, prema Zimmer-Gembeck i Collins, 2003); i autonomija kao sloboda od autoriteta u vidu roditelja, značajnih drugih i sl. (Van Petegem i sur., 2015). Pokušaj za postizanjem autonomije adolescenata roditelji često vide kao prkos ili problematično ponašanje. S druge strane, adolescenti u svojoj velikoj želji za postizanjem autonomije često ulaze u niz konfliktnih situacija s roditeljima

(Đuranović, 2012). Sukobi se vode oko vrijednosti i normi ponašanja, zbog otpora autoritetu odraslih, a sve kao odraz borbe za vlastitu autonomiju. Unatoč tome što tijekom adolescencije mladi nastoje steći neovisnost, Deković i Raboteg – Šarić (1997, prema Đuranović, 2013) navode da se povezanost između roditelja i adolescenata ne smanjuje te da roditelji djece adolescenata zadržavaju znatan utjecaj na razvoj njihovih socijalnih odnosa izvan obitelji. Rezultati longitudinalnog istraživanja na uzorku od 387 adolescenata, koje je proveo Van Petegem sa svojim suradnicima (2015), pokazuju kako izazivanje roditeljskog autoriteta opada s porastom dobi adolescenata. Također, odnosi između roditelja i adolescenata postaju sve bliži u kasnijim adolescentskim godinama. Osim toga, istraživanje je pokazalo kako s porastom dobi adolescenti slobodnije djeluju prema ciljevima i vrijednostima koje osobno vrednuju, odnosno dolazi do razvoja autonomije (Van Petegem i sur., 2015).

Iako roditelji adolescenata zadržavaju znatan utjecaj na njihove živote, obitelj kao mjesto najvažnijeg socijalnog fokusa u adolescenciji zamjenjuje vršnjačka grupa (Car, 2013). Rot (1983, prema Livazović, 2011) definira vršnjačku grupu kao posebnu grupu u kojoj su članovi međusobno emocionalno povezani. Adolescentska grupa je prostor za zadovoljenje određenih potreba i želja, kao što su potreba za pripadanjem, druženjem, kontaktom sa suprotnim spolom, a jedna od najvažnijih je težnja za samostalnošću (Livazović, 2011). Kako još uvijek nisu razvili svoj identitet, adolescenti imaju potrebu pripadati i uklopiti se u skupinu vršnjaka sličnih interesa (Mešćić – Blažević, 2007). Potreba za prihvaćanjem od strane vršnjaka čini adolescente podložnima vršnjačkom pritisku.

Vršnjački pritisak odnosi se na očekivanje vršnjaka da se pojedinac ponaša na određeni način, bez obzira je li to ponašanje u skladu s njegovim stavovima i željama (Đuranović, 2014). Što je osoba nesigurnija i sklonija društvenom pritisku, to je utjecaj i pritisak vršnjačke grupe jači (Mešćić – Blažević, 2007). Velike sličnosti u ponašanju među adolescentima objašnjavale su se kao posljedice vršnjačkog pritiska i konformizma adolescenta (Miller, Bayley, Christensen, Leavitt, i Coyalali, 2003). Međutim, istraživanje Ennett i Bauman (1994, prema Miller i sur., 2003) pokazalo je kako uzrok sličnosti u ponašanju leži u tome što adolescenti prilaze vršnjacima sa sličnim stavovima, vjerovanjima i željama. Svejedno, roditelji i dalje krive vršnjake zbog negativnog vršnjačkog pritiska. Brown i Theobald (1999, prema Miller i sur., 2003) smatraju kako je stereotip vršnjačkog pritiska previše pojednostavljen. Prijatelji su izloženi vršnjačkom pritisku i utjecaju, ali ne u velikoj mjeri, i ne tako negativnom koliko se pretpostavlja. Izbor prijatelja i konformiranje s njihovim normativnim ponašanjem, kako bi se uklopili, su značajni razlozi zašto se prijatelji u adolescenciji slično ponašaju (Miller i sur., 2003). Brown i Theobald (1999, prema Bradford

Brown i Klute, 2003) tvrde da, osim vršnjačkog pritiska, postoje još tri oblika pomoću kojih prijatelji vrše utjecaj na adolescenta. Jedan je kroz normativnu regulaciju: kroz odnose s vršnjacima, adolescent prepoznaje opće priznate modele ponašanja i mišljenja koji su očekivani unutar vršnjačke grupe. Iako nema otvorenog pritiska na konformiranje adolescenta, očekivanja prema njemu su jasna. Drugi oblik je kroz modeliranje: ilustracija ovog oblika je Dunphyjev (1963, prema Bradford Brown i Klute, 2003) opis djevojčice i dječaka, vođa svojih vršnjačkih grupa, kako javno prikazuju svoju romantičnu vezu da bi pokazali članovima svojih grupa kako stupiti u takvu vezu. Treći oblik je stvaranje prilika: Connolly, Furman i Konarski (2000, prema Bradford Brown i Klute, 2003) istražili su kako određene vršnjačke grupe potiču romantične veze među svojim članovima izlažući ih suprotnom spolu. Ovo istraživanje pokazalo je kako će se članovi spolno miješanih vršnjačkih grupa vjerojatnije upustiti u romantične veze nego adolescenti čiji su svi prijatelji istog spola kao i oni (Connolly i sur., 2000, prema Bradford Brown i Klute, 2003). Lacković – Grgin (2006) navodi kako utjecaj vršnjaka može imati i pozitivan i negativan učinak na razvoj vrijednosti i ponašanja mladih, a o vrijednostima grupe ovisi hoće li taj ishod biti pozitivan ili negativan. Pozitivna obiteljska atmosfera i dobra prilagođenost adolescenta predstavlja zaštitni čimbenik u konformiranju s grupama socijalno nepoželjnih vrijednosti (Lacković – Grgin, 2006).

Razvoj negativnog oblika socijalnog ponašanja putem vršnjačkog pritiska teče u tri stadija (Heaven, 1994, prema Berk, 2008): započinje lošim interakcijama djece i roditelja, nastavlja se slabijim učenjem i stjecanjem negativnog sociometrijskog statusa te završava traženjem socijalnih situacija izvan škole u kojima će dobiti pozitivna potkrepljenja od sebi sličnih. Učitelju i/ili pedagogu nije jednostavno unaprijediti interakciju djece i roditelja kako bi poboljšao sociometrijski status učenika. Međutim, već navedeni rezultati istraživanja Wölfer i suradnika (2012) pokazuju kako je kod socijalno izoliranih učenika utvrđen nedostatak socijalnih vještina, a da su te vještine razvijene kod učenika koji su postigli visok stupanj socijalne integracije u razredu. Prema tome, učitelj i/ili pedagog mogu utjecati na smanjenje socijalne izolacije ako pomognu razviti socijalne vještine kod učenika s negativnim sociometrijskim statusom. Osim toga, intervencija mora biti usmjerena i prema vršnjačkim grupama. Pri tome treba djelovati na socijalne norme vršnjačkih grupa, koje utječu na stavove njenih članova o agresiji ili empatiji prema izoliranim učenicima (Wölfer i sur., 2012). I konačno, intervencija treba biti usmjerena i na razrednu zajednicu kako bi se ojačao njezin osjećaj zajedništva i pripadnosti te samim time smanjio osjećaj izoliranosti kod učenika. Pokaže li se intervencija uspješnom, doći će do socijalne integracije zanemarenog ili odbačenog učenika. Povezivanje tog učenika, koji je sklon rizičnom

ponašanju, s nerizičnim učenicima preventivno će djelovati na njega jer će učenik izbjegavati ponašanja koja bi mogla naići na osudu ostalih učenika. Također, učenik se može priključiti aktivnostima koje prakticiraju nerizični učenici kako bi se više povezao s njima, a može i prihvatiti njihove društvene vrijednosti. Primjer toga može biti uključivanje učenika u sportski klub, u koji su uključeni i njegovi prijatelji ili razredne kolege. Na taj način učeniku preostaje i manje vremena u kojem bi se mogao upustiti u rizična ponašanja. Upravo ovakve pojave ističu važnost pedagogije slobodnog vremena kao znanosti koja proučava uvjete i mogućnosti odgoja u slobodnom vremenu te nastoji ukloniti negativne, a ojačati pozitivne uvjete za odgoj i razvoj potencijala odgajnika. Uloga slobodnog vremena ključna je u razdoblju adolescencije jer karakter i kultura provođenja slobodnog vremena utječu na navike, karakterne osobine, ideal i svjetonazore, a time mijenjaju stil ponašanja osobe i njen način korištenja slobodnog vremena. Međutim, ne treba zaboraviti da je sloboda izbora ključna odrednica slobodnog vremena, stoga pedagoški djelatnici imaju zadatak da učenike nenametljivo i prijateljski usmjeravaju prema konstruktivnim oblicima provođenja slobodnog vremena kako bi ih na taj način odvratili od stupanja u rizična ponašanja i zadržali na putu zdravog razvoja.

2.2. Rizični stilovi ponašanja mladih

Rizično ponašanje mladih tema je kojom su se kroz prošlost bavili mnogi pedagozi. Među najpoznatijim pedagozima koji su se, između ostalog, posvetili i tom problemu su Pestalozzi, Nohl, Makarenko, don Bosco, Dewey. Navedeni pedagozi imaju jednak cilj odgoja, a to je ispunjenje osobnih potencijala odgajnika i ostvarivanje njegove mogućnosti sudjelovanja u društvu. Zbog toga je bitna intervencija u odgoju kako bi se spriječila mogućnost pojave rizičnih ponašanja, koja predstavljaju razvojni rizik za odgajnika.

Johann Heinrich Pestalozzi (1746 – 1827) švicarski je pedagog koji je među prvima isticao važnost preventivnog odgoja. Pestalozzi je radio sa zapuštenom i siromašnom djecom pa je tako osnovao „Dom za siromašne“ u Neuhofu 1775. godine (Zaninović, 1985), te kasnije školu u Stansu 1784. godine (Gudjons, 1994). U Stansu Pestalozzi pokušava stvoriti okolinu koja je tek omogućavala odgoj, a djecu oživjeti za pravno i ćudoredno osjećanje općenito (Gudjons, 1994). U osnovi Pestalozzijeve vizije škole u Stansu stoji njegov pedagoški optimizam prema kojem su djeca po svojoj prirodi dobra. Njegova zadaća u Stansu je stvoriti okolinu koja omogućava odgoj, odnosno ukloniti loše vanjske utjecaje na dijete. Na temelju te ideje odgoja škole u Stansu može se zaključiti kako je Pestalozzi isticao važnost preventivnog odgoja koji će omogućiti zdrav razvoj odgajnika. Talijanski svećenik i pedagog Ivan Bosco (1815 – 1888) pokrenuo je inovativni preventivni odgojni sustav, čiji je osnovni organizacijski sustav za provedbu bio oratorij (Silov, 2014). Pedagoški optimizam don Bosca očituje se u poticanju autonomnog djelovanja oratorijanaca. Preventivni sustav don Bosca sastoji se u tome da se upoznaju propisi i pravila neke ustanove, a zatim odgajatelji svoje odgajnike upućuju u svaki događaj, savjetuju ih i ljubazno ispravljaju, tj. onemogućuju ih da počine prekršaj (Silov, 2014). Don Bosco je isticao kako represivni sustav može spriječiti nered, ali će teško prijestupnike učiniti boljima (Silov, 2014). John Dewey (1859 - 1952) glasoviti američki filozof i pedagog, tvrdio je kako odgoj ne smije formirati dijete prema određenim ciljevima, nego mora ukloniti smetnje koje mogu kočiti slobodan razvoj i rast djeteta (Zaninović, 1985). Prema njemu, dijete se treba slobodno razvijati, a odgoj se treba ravnati prema nepromjenjivim zakonima razvoja tjelesnih i psihičkih funkcija djeteta (Zaninović, 1985). Njemački filozof i pedagog Herman Nohl (1879 – 1960) također je među prvima isticao potrebu interveniranja u odgoj djece i mladih na preventivnoj razini, tj. naglašavao je kako briga o mladima mora biti usmjerena na prevenciju, a ne na korekciju (Bouillet i Uzelac, 2007). Nohl ističe kako odgoj uključuje socijalnu njegu (preventivnu mjeru kako bi se spriječio pogrešan razvoj) i socijalnu skrb (korektivnu mjeru, koja nastupa nakon što se pogrešan razvitak već dogodio), čime

su stvorene pretpostavke za razvoj socijalne zaštite djece i mladih koja uključuje i javnu odgojnu socijalnu skrb (Bouillet i Uzelac, 2007). Anton Semjonovič Makarenko (1888 – 1939) je sovjetski i ukrajinski pedagog i pisac te utemeljitelj radne kolonije Maksim Gorki i radne komune F.E. Đeržinski (1920 – 1935.), u kojima je okupljao mlade s delinkventnom i kriminalnom prošlošću te brinuo o njihovom odgoju (Zaninović, 1985). Tri temeljne ideje pedagoškog sustava Makarenka su: (1) socijalistički humanizam (osnovno je poštivanje ličnosti djeteta); (2) svjesna disciplina (formira se na osnovi unutarnjeg uvjerenja odgajnika); (3) odgoj u kolektivu, pomoću kolektiva i za kolektiv (odgoj životom i radom u socijalističkom kolektivu), pri čemu pojam kolektiv ima značenje samoupravne zajednice (Silov, 2014). Alexander Sutherland Neill (1883 – 1973.) škotski je učitelj, pisac i pedagog koji je 1921. godine osnovao privatnu školu – internat Sumerhill. Uzor za osnivanje škole bila mu je odgojna ustanova za maloljetne prijestupnike Little Commonwealth na čijem je čelu bio američki pedagog i psihoanalitičar Homer Lane (Silov, 2014). Pedagoški optimizam Neilla može se iščitati u njegovim tvrdnjama prema kojima svako dijete ima Boga u sebi. Djeca koja dolaze u Summerhill su destruktivna, mrze svijet, bezobrazna su, lažu i krađu; a za šest mjeseci postanu sretna i zdrava te ne rade ništa loše (Silov, 2014). Ta preobrazba, tvrdi Neill, posljedica je dječje slobode u određivanju vlastitih vrijednosti, koje su uvijek dobre i društvene (Silov, 2014).

Navedeni pedagozi bili su pedagozi prakse te su na osnovi onoga što su stvarali u neposrednoj odgojnoj praksi razvijali svoje teorije odgoja. Važnost ovih pedagoga je ponajviše u tome što su svojim primjerom pokazali da je moguće raditi s mladima s poremećajima u ponašanju te da je mlade ljude moguće preodgojiti. Osim toga, ovi pedagozi su svojim individualnim radom i organizacijom rada s mladima s poremećajima u ponašanju dali poticaj organiziranju državnih ustanova za odgoj djece i mladeži.

U suvremenoj teoriji se rizična ponašanja najčešće promatraju uz poremećaje u ponašanju. Jedna od najčešće korištenih definicija poremećaja ponašanja u Hrvatskoj je ona koju je ponudio Slobodan Uzelac (1995), a prema kojoj su poremećaji u ponašanju ona ponašanja koja se u velikoj mjeri razlikuju od uobičajenog ponašanja većine mladih u određenoj sredini, ponašanja koja su štetna i/ili opasna za osobu koja se tako ponaša, ali i za njezinu širu okolinu te ponašanja koja iz tih razloga zahtijevaju dodatnu stručnu i/ili širu društvenu pomoć kako bi se takva osoba socijalno integrirala (prema Bouillet i Uzelac, 2007). Rizična ponašanja definiraju se kao ponašanja koja nisu kršenje pravnih propisa, ali često prethode delinkvenciji ili se javljaju uz neka delinkventna ponašanja (Dodig i Ricijaš, 2011a). U ranijim razdobljima takva ponašanja imenovana su kao devijantna, ali u suvremenom pristupu mladima nazivaju se rizičnima jer predstavljaju i razvojni

rizik za mlade i rizik za njihove bližnje (Sharland, 2006, prema Ručević, Ajduković i Šincek, 2009). Uzelac određuje rizično ponašanje kao svako neadekvatno i neprihvatljivo štetno ponašanje koje se ponavlja određeno vrijeme, koje se znatno razlikuje od uobičajenog ponašanja pojedine osobe i kojim ona u rizik dovodi i sebe i druge osobe (Malbašić, 2012). Drayfoos (1997) definira rizično ponašanje kao izbor koji potencijalno limitira psihičku, fizičku ili ekonomsku dobrobit za adolescenciju ili odraslost (prema Bašić, 2009). Na taj način, rizična ponašanja su određena opasnostima ili negativnim ishodima u smislu zdravlja, psihosocijalnog i kognitivnog funkcioniranja u odraslosti (Bašić, 2009). Ajduković i Ručević (2008, prema Malbašić, 2012) navode kako se termin „poremećaji u ponašanju“ sve češće zamjenjuje terminom „rizično ponašanje“ ili „problemi ponašanja“ mladih. Iste autorice navode kako rizična ponašanja ne znače kršenje postojećih pravnih normi, ali su to ponašanja koja prethode delinkventnom ponašanju ili se javljaju uz njega te predstavljaju razvojni rizik kako za osobu koja se tako ponaša, tako i za njezine bližnje (Ajduković i Ručević, 2008, prema Malbašić, 2012).

Terminom „u riziku“ opisuju se djeca i mladi koji se nalaze na putu prema brojnim problemima koji prijete njihovom pozitivnom razvoju i uspješnoj društvenoj prilagodbi (Đuranović, 2014). Kada opisuju adolescente „u riziku“, Berliner i Ostow (1988) koriste termin „neučinkoviti izvođači“, kojim opisuju osobe koje će se uključiti u kriminalna ponašanja, koji neće moći održati dugotrajnu emocionalnu vezu, koji se neće moći samostalno uzdržavati i slično (Prema Bašić, Ferić, 2004).

Drayfoos (prema Bašić i Ferić, 2004) ističe četiri kategorije rizičnosti djece i mladih prema njihovom ponašanju: niska rizičnost (ne manifestiraju nikakva rizična ponašanja), srednja rizičnost (čine mala kaznena djela, povremeno konzumiraju lake droge, seksualno su aktivni, jednu godinu su izvan školskog sustava), visoka rizičnost (slična ponašanja kao u vrlo visokoj rizičnosti, ali u manjim frekvencijama, i manifestiraju samo dva ili tri navedena ponašanja) i vrlo visoka rizičnost (manifestiraju veći broj poremećaja u ponašanju, počinili su ozbiljno kazneno djelo, napustili su školu, zloupotrebljavaju opojna sredstva te se upuštaju u neodgovorna seksualna iskustva).

Cjelovite teorije o razvoju poremećaja u ponašanju pojavljuju se u 19. stoljeću, a odnose se na biološke teorije koje naglašavaju važnost genetičkog ustroja kao uzroka rizičnog ponašanja, na psihološke teorije prema kojima je rizično ponašanje rezultat djelovanja elemenata iz psihološke sfere ljudskog djelovanja (npr. niža inteligencija) i na sociološke teorije koje uzroke rizičnog ponašanja nalaze u vanjskim činiteljima (Bouillet i Uzelac, 2007). Ove teorijske modele sjedinio je Urie Bronfenbrenner u svojoj ekološko – sustavnoj teoriji, koja uzima u obzir biološko –

psihosocijalne komponente u razumijevanju socijalnog ponašanja (Bouillet i Uzelac, 2007). Prema tome, bitan je skup sveukupnih okolnosti kod mlade osobe, ali i u njezinu socijalnu okruženju (obitelji, školi, lokalnoj zajednici i širem okruženju).

Mnogi autori pokušavaju dati odgovor na pitanje zašto se rizična ponašanja najčešće pojavljuju u adolescenciji. Mešćić – Blažević (2007) navodi kako se različiti oblici rizičnog ponašanja najčešće pojavljuju u doba adolescencije jer adolescenti raznim eksperimentima s neprimjerenim ponašanjima žele pokazati samostalnost i nezavisnost, a istodobno nisu dovoljno zreli za preuzimanje odgovornosti. Wolf i Crockett (2011, prema Đuranović, 2014) tvrde da adolescenti koji razmatraju različite opcije i pri tome uzimaju u obzir moguće posljedice rizične aktivnosti uglavnom i ne sudjeluju u njima. Međutim, određeni broj adolescenata djeluje instinktivno, što za posljedicu ima nepromišljene odluke i veću sklonost rizičnom ponašanju (Wolf i Crockett, 2011, prema Đuranović, 2014). Stanford i suradnici (1996, prema Pharo, Sim, Graham, Gross, i Hayne, 2011) utvrdili su kako su adolescenti koji su se opisali kao visoko impulzivni više skloni rizičnom ponašanju. Carver (2005, prema Passos i sur., 2015) definira impulzivnost kao sklonost djelovanju bez promišljanja o posljedicama (Carver, 2005, prema Passos i sur., 2015), što se može izjednačiti s instinktivnim djelovanjem koje navode Wolf i Crockett. Caffray i Schneider (2000) navode kako postoje i teorije koje govore da se adolescenti upuštaju u rizična ponašanja zbog traženja uzbuđenja, nerealnog optimizma i osjećaja neranjivosti ili zbog ostvarenja ciljeva povezanih s prijelazom u odraslu dob. Dahl navodi teoriju, koja je prihvaćena i u široj populaciji, prema kojoj su hormonalne promjene koje se događaju u adolescenciji odgovorne za rizično ponašanje adolescenata (2004, prema Pharo, i sur., 2011). Prihvaćenost ove teorije u široj populaciji može se povezati s prihvaćenošću teorije o adolescenciji kao razdoblju bure i stresa koju je naveo S. Hall. Međutim, upravo Dahl (2004) tvrdi kako ne postoji uzročna veza između hormona i rizičnog ponašanja te da su mnoga istraživanja pokazala kako su upravo adolescenti s većom razinom pubertetskih hormona pokazali malo ili nimalo problema s ponašanjem (prema Pharo i sur., 2011). Ovim teorijama treba nadodati i teoriju o nepotpuno razvijenim kognitivnim sposobnostima u ranoj adolescenciji koje vjerojatno utječu na nepotpunu ili nepreciznu procjenu rizika koji slijedi određenu aktivnost (Kapor – Stanulović, 1988).

Steinberg (2007) navodi kako suvremena istraživanja ne podupiru teorije o adolescentima kao iracionalnim pojedincima koji vjeruju u svoju neranjivost te teorije o adolescentima koji ne razmišljaju o posljedicama rizičnog ponašanja. Reyna i Farley (prema Steinberg, 2007) tvrde kako je logičko rezoniranje petnaestogodišnjaka usporedivo s rezoniranjem odrasle osobe pa prema tome adolescenti jednako gledaju na rizik i procjenjuju svoju ranjivost kao i odrasli. Zahvaljujući napretku u neuroznanosti razvila se nova teorija o rizičnom ponašanju adolescenata. Steinberg

(2007) navodi kako ova teorija počiva na premisi da su rizična ponašanja posljedica logičkog rezoniranja i psihosocijalnih čimbenika. Međutim, za razliku od sposobnosti logičkog rezoniranja, koje su više-manje razvijene do petnaeste godine, razvoj psihosocijalnih kapaciteta, koji poboljšavaju donošenje odluka i ublažuju rizično ponašanje, traje do rane odraslosti (Steinberg, 2004, prema Steinberg, 2007). Isti autor (2007) navodi kako psihosocijalna nezrelost narušava proces donošenja odluka pa se tako zaključak kako su adolescenti sposobni donositi zrele odluke poput odraslih može održati samo ako se ukloni utjecaj psihosocijalnih čimbenika. Čini se kako je povećano rizično ponašanje u adolescenciji rezultat interakcije između dvije neuronske mreže; prva je socioemocionalna mreža koja je posebno osjetljiva na socijalne i emocionalne stimulanse, što je posebno važno za sustav nagrađivanja, i koja se razvija u ranoj adolescenciji kao posljedica hormonalnih promjena u pubertetu; druga mreža je mreža kognitivne kontrole, koja služi izvršnim funkcijama i koja se postepeno razvija tijekom adolescencije i rane odrasle dobi neovisno o pubertetu (Steinberg, 2004, prema Steinberg, 2007). Izvršne funkcije obuhvaćaju vještine potrebne za svrhovitu, prema cilju usmjerenu aktivnost (Spreen, Risser i Edgell, 1985, prema Šimleša i Cepanec, 2008), i povezane su s prefrontalnim korteksom (Blakemore, 2007).

U većini slučajeva, rizično ponašanje je rezultat natjecanja između dvije navedene mreže, a adolescencija je razdoblje u kojem je socioemocionalna mreža izričitija (Steinberg, 2007). Kad socioemocionalna mreža nije visoko aktivna (npr. kada osobe nisu u stanju emocionalne uzbuđenosti ili su same) mreža kognitivne kontrole je dovoljno jaka kako bi nametnula kontrolu nad impulzivnim i rizičnim ponašanjem. Međutim, u prisustvu vršnjaka ili u uvjetima emocionalne uzbuđenosti, socioemocionalna mreža postaje dovoljno aktivna da umanjí kontrolu mreže kognitivne kontrole (Steinberg, 2007). Tijekom razdoblja adolescencije, zajedno s razvojem prefrontalnog korteksa, razvija se mreža kognitivne kontrole tako da se do odrasle dobi, čak i u uvjetima emocionalne uzbuđenosti, sklonost rizičnom ponašanju može prilagoditi (Steinberg, 2007).

Razvoj mozga u razdoblju od adolescencije do odrasle dobi lokaliziran je na područje prefrontalne moždane kore, s relativno malo promjena na drugim mjestima (Šimleša i Cepanec, 2008). Razvoj na području prefrontalnog korteksa uključuje procese eliminacije prekobrojnih sinapsi i mijelinizaciju, koji utječu na povećanje učinkovitosti obrade informacija (Blakemore, 2007). Ta učinkovitost se ogleda u procesima planiranja, vremenske organizacije ponašanja, anticipaciji cilja, započinjanju aktivnosti, nadgledanju aktivnosti, sposobnosti inhibiranja ili odgađanja odgovora, evaluaciji odgovora i kognitivnoj fleksibilnosti (Šimleša, Cepanec, 2008).

Rezultati istraživanja koje su proveli Pharo i suradnici (2011) na uzorku od 136 adolescenata starosti između 13 i 17 godina, sugeriraju kako su izvršne funkcije povezane s rizičnim ponašanjem adolescenata, pri čemu su adolescenti s manje razvijenim izvršnim funkcijama skloniji rizičnim ponašanjima.

U skladu s istraživanjima koja pokazuju kako problem nije u načinu razmišljanja ili količini znanja adolescenata, Steinberg (2007) tvrdi kako bi se djelotvornija prevencija trebala usmjeriti na ograničavanje prilika u kojima nezrele odluke mogu dovesti do štetnih posljedica. Strategije poput povećanja cijena cigareta, drastičnije kazne za prodaju alkohola maloljetnicima, olakšan pristup kontracepcijskim sredstvima, povećan nadzor i kazne za maloljetničko kockanje, vjerojatno bi utjecale na smanjenje konzumiranja cigareta i alkohola među adolescentima, smanjenje ovisnosti o kockanju te maloljetničke trudnoće.

Međutim, nekim stvarima treba vremena kako bi se razvile, a zrelost u donošenju odluka je jedna od tih pa se prema tome rizično ponašanje čini neizbježnim (Steinberg, 2007).

2.2.1. Rizični i zaštitni čimbenici u etiologiji poremećaja u ponašanju

Ponašanje osobe rezultat je bioloških, socijalnih i okolinskih čimbenika pa se iz tog razloga rizični i zaštitni čimbenici dijele na tri domene: individualni čimbenici, čimbenici u obiteljskom i školskom okruženju te čimbenici u širem društvenom kontekstu (Ricijaš, 2009).

Kazdin (1995, prema Bartlett, Holditch – Davis, Belyea, Tucker Halpern, Beeber) definira rizične čimbenike kao osobine, događaje ili procese koji povećavaju vjerojatnost pojave problema u ponašanju. Zaštitni čimbenici, kako ih definiraju Pollar, Hawkins i Arthur (1999, prema Bašić, 2009), su oni čimbenici koji posreduju ili usporavaju učinke izloženosti rizičnim čimbenicima i smanjuju razvoj problema ponašanja. Zaštitni čimbenici djeluju kroz promicanje osobnih sposobnosti koje su korisne pri prevladavanju različitih razvojnih zadataka, i kroz promicanje dobrobiti putem redukcije, uravnoteženja i kompenzacije rizičnih čimbenika (Bonino, Cazzelino, Ciairano, 2005).

Treba naglasiti kako jedan rizičan čimbenik nije dovoljan za uključivanje mladih u rizična ponašanja te se vjerojatnost pojave rizičnog ponašanja povećava s brojem rizičnih čimbenika (Ricijaš, 2009).

Individualni zaštitni čimbenici uključuju samopoštovanje, samopouzdanje i samokontrolu (Wang, Hsu, Lin, Cheng i Lee, 2010). Samopoštovanje je subjektivna procjena sebe i svoje vrijednosti i sposobnosti (Anderson i Olnhausen 1999, prema Wang i sur., 2010). Greenberg (2006, prema Wang i sur., 2010) samopouzdanje definira kao odraz vjere u vlastite sposobnosti za uspješno djelovanje u različitim situacijama, a isti autor samokontrolu definira kao učinkovit odgovor na stres. Individualni rizični čimbenici podrazumijevaju lošu kontrolu ega, nisku razinu samopoštovanja, neučinkovite vještine rješavanja problema (Buysse, 1997, prema Malbašić, 2012), agresivnost, poremećaj pažnje i hiperaktivni poremećaj te nižu razinu intelektualnog funkcioniranja (Ricijaš, 2009). Potrebno je istaknuti kako je niža razina intelektualnog funkcioniranja povezana i s nižim akademskim postignućima, a samim time i većim osjećajem frustracije zbog nepostizanja željenih ili adekvatnih ciljeva (Hann i Borek, 2001, prema Ricijaš, 2009) što sveukupno može dovesti do pojave rizičnih ponašanja.

Među zaštitnim čimbenicima u obitelji navode se privrženost članova obitelji (Malbašić, 2012; Raboteg-Šaric, Sakoman i Brajša – Žganec, 2002, prema Ferić Šlehan, 2008), roditeljsko praćenje i nadzor (Anderson i Hughes, 2009, prema Đuranović, 2014), autoritativan roditeljski odgojni stil (Đuranović, 2013), usmjeravanje ponašanja mladih i psihološka autonomija članova obitelji (Houge, Liddle i Johnson – Leckrone, 2002, prema Ferić Šlehan, 2008) te discipliniranje u obitelji

za upuštanje u rizična ponašanja i češći razgovori o rizičnim ponašanjima (Ferić Šlehan, 2008). Kao glavni rizični čimbenik u obitelji ističe se nedostatak privrženosti obitelji jer, ukoliko adolescent nije povezan s roditeljima, neće ih percipirati kao važne osobe čije moralne vrijednosti i ponašanja treba internalizirati ili se s njima identificirati (Ricijaš, 2009). Osim toga, rizični čimbenici u obitelji su i nedostatak roditeljskog nadzora (Patrick i sur., 2005, prema Đuranović, 2013; Brounstein, Zweig i Gardner, 1998, prema Ferić Šlehan, 2008), permisivni i autoritarni odgojni stil (Bonino i sur., 2005), obiteljska kriminalna povijest, problemi u vođenju obitelji, uključenost ili pozitivni stavovi roditelja prema zloporabi droga i kriminalnom ponašanju (Harachi, 2000, Catalano i sur., 2002, prema Ferić Šlehan, 2008), siromaštvo, zlostavljanje, zanemarivanje i spolno nasilje (Feinstein, 1995, prema Malbašić, 2012).

Adolescenti koji žive samo s jednim roditeljem u sređenim obiteljskim prilikama nisu u većem riziku od upuštanja u rizična ponašanja (Đuranović, 2013), odnosno kvaliteta odnosa roditelja i djeteta u obitelji važniji su od strukture obitelji (Raboteg-Šarić, Pećnik i Josipović, 2003, prema Ricijaš, 2009).

Školsko iskustvo igra veliku ulogu u konstruiranju identiteta adolescenata i definiranju njihove povezanosti sa socijalnim institucijama (Palmonari i Rubini, 1998, prema Bonino i sur., 2005) te zbog toga škola ima veliki utjecaj kao zaštitni čimbenik, ali i rizični čimbenik u odnosu na različita rizična ponašanja.

Predanost školi (Malbašić, 2012), kvalitetan odnos s učiteljima, škola s nižom stopom delinkvencije, postojanje jasnih i konzistentnih pravila te očekivanje akademskog uspjeha (Ricijaš, 2009) predstavljaju zaštitne čimbenike povezane sa školskim okruženjem. Nasuprot tome, rizične čimbenike povezane sa školom predstavljaju slabiji školski uspjeh, nedostatna privrženost školi i disciplinski problemi (Bašić, 2009). Također, privremena suspenzija iz škole i izbacivanje su povezani sa stupanjem u rizična ponašanja (Shader, 2004, prema Ricijaš, 2009).

Kad su u pitanju vršnjaci, zaštitni čimbenici su nerizična ili niskorizična skupina vršnjaka (Malbašić, 2012), dok rizični čimbenici podrazumijevaju siromašne odnose s vršnjacima ili njihovo odbacivanje te povezanost s devijantnim skupinama vršnjaka (Howeel, 2003, prema Bašić, 2009).

Rizičnim čimbenicima u zajednici smatraju se mobilnost, blagi zakoni i norme u zajednici, posjedovanje oružja i delinkvencija te dostupnost droga i oružja, dok se zaštitnim čimbenicima smatraju povezanost sa zajednicom, pozitivne i jasne norme i vrijednosti u zajednici, uspješna preventivna politika te odsutnost oružja (Bašić, 2009).

2.2.2. Kockanje

Kockanje se definira kao ulaganje nečeg vrijednog (uobičajeno novca) na događaj (obično igru) čiji je ishod neizvjestan ili određen slučajnošću (Ladouceur, Silvain, Boutin, Doucet, 2002, prema George i Chima, 2014). Petry (2001, prema Dodig, Ricijaš, 2011b) dodaje kako su glavna obilježja kockanja postojanje rizika i slučajnosti u ishodu.

Unatoč tome što im je kockanje zakonski zabranjeno, u posljednjih dvadeset godina kockanje adolescenata u svijetu prepoznato je kao rastući problem (Dodig, Ricijaš, 2011a).

Različita istraživanja u svijetu potvrđuju povećano sudjelovanje maloljetnika u igrama na sreću, uz prevagu mladih problematičnih kockara u odnosu na odraslu populaciju (Dodig, Ricijaš, 2011a). Otprilike 4 - 8% adolescenata ima ozbiljnih problema s kockanjem, dok je kod odraslih ta brojka između 1 - 3% (Gupta, Derevensky, Marget, 2004; Hardoon, Gupta, Derevensky, 2004). Istraživanje kockanja među hrvatskim srednjoškolcima pokazalo je da je taj postotak u Hrvatskoj još veći te on iznosi 12,3% (Dodig, 2013).

Hardon i suradnici (prema Bilić i Opić, 2013) pojašnjavaju prevalenciju mladih problematičnih kockara u odnosu na odraslu populaciju. Naime, adolescencija je razdoblje života koje karakterizira potraga za uzbuđenjem, povećana osjetljivost na nagrade te izbjegavanje dosade. Ti čimbenici mogu djelomično pojasniti privlačnost kockanja. Uz njih, tu je i potencijalni monetarni dobitak, tj. lagani način zarade koji potiče ideje mogućeg prekida ekonomske ovisnosti o roditeljima i glamuroznog načina života prema modelu nametnutom u medijima.

Kockanje adolescenata promatra se u rasponu od nesudjelovanja do eksperimentiranja s kockanjem, povremenog kockanja, redovitog kockanja do zaokupljenosti kockanjem koje dovodi do štetnih posljedica (Stinchfield i Winters, 1998, prema Winters, Stinchfield, Botzet, Anderson, 2002.) U skladu s time može se govoriti o rekreativnom ili socijalnom kockanju, problematičnom kockanju te patološkom kockanju (Bilić i Opić, 2013).

Rekreativno ili socijalno kockanje definira se kao kockanje ograničenog trajanja koje ne karakterizira gubitak kontrole nad igranjem i novcem, odnosno, gubitci su prihvatljivi i očekivani, a kockanje nije glavna zanimacija osobe te se obično ne skriva od okoline (Bilić, Opić, 2013). Problematično kockanje definira se kao prekomjerno kockanje koje rezultira umjerenim do teškim financijskim, osobnim te obiteljskim gubitcima (Blaszczynski i Nower, 2010). Patološko kockanje karakterizirano je trajnim ili povremenim gubitkom kontrole tijekom kockanja, zaokupljenosti kockanjem i pribavljanjem novca za kockanje, iracionalnim razmišljanjem te nastavkom kockanja

unatoč višestrukim štetnim posljedicama (American Psychiatric Association, 1994, prema Hardoon, Gupta, Derevensky, 2004).

Rizični čimbenici koji su povezani s kockanjem uključuju muški spol, sklonost antisocijalnom ponašanju, povijest kockanja unutar obitelji, loš školski uspjeh, vršnjački pritisak (Stinchfield, 2004), loše vještine upravljanja stresom, rano iskustvo kockanja, dostupnost igrama na sreću, anksioznost i depresiju, nisko samopoštovanje, impulzivnost, (Winters, Arthur, Leitten, Botzet, 2004) poremećaj hiperaktivnosti i deficita pažnje (Zangeneh, Grunfeld, Koenig, 2008).

Kao ključne zaštitne čimbenike u prevenciji razvoja problema s kockanjem kod adolescenata Dickson i suradnici (2003, prema Derevensky, Gupta, Dickson, Deguire, 2004) istaknuli su obiteljsku povezanost te orijentiranost ka školskom uspjehu.

Čini se kako depresija ima dvostruku ulogu jer se smatra i rizičnim čimbenikom, ali i posljedicom kockanja. Jacobs (1989, prema Langhinrichsen-Rohling, 2004) navodi kako se ovisnost o kockanju najčešće razvija u uvjetima depresije, dosade, letargije i smanjenog samopoštovanja. Iz toga proizlazi da je kockanje jedna od strategija suočavanja s depresijom ili način smanjivanja simptoma depresije kako navode Beaudoin i Cox (1999, prema Langhinrichsen-Rohling, 2004). U korist ovog gledišta govori istraživanje koje su proveli Dickerson, Baron, Hong i Cottrell (1996, prema Zangeneh i sur., 2008), a prema kojem su kockari započeli kockati kako bi pobjegli od osjećaja depresije ili izbjegli suočavanje s frustracijom. S druge strane, istraživanje koje su proveli Coman, Burrows i Evans (1997, prema Zangeneh i sur., 2008) pokazuje kako kockanje povećava stres, anksioznost i depresiju, budući da osoba koja kocka mora ulagati sve veće svote novca kako bi nadoknadila gubitke ili dobio potkrepljenje. Uzevši u obzir obje uloge depresije pri problemu kockanja, Gupta i Derevensky (2008) navode kako se pri liječenju ovisnosti o kockanju prvo moraju identificirati i tretirati uzročnici stresa i/ili anksioznosti, a da je depresija jedan od čestih uzročnika ovih stanja.

Za razliku od droge, adolescenti kockanje percipiraju kao prihvatljiv oblik zabave od kojeg mogu profitirati i u kojem nema vidljivih posljedica. (Bilić, Opić, 2013) Međutim, kockanje može rezultirati ozbiljnim i dalekosežnim posljedicama, a među njima su školski problemi i apsentizam (Lussier, Derevensky, Gupta, Vitaro, 2014). Školski problemi uzrokovani su zaokupljenošću i trošenjem vremena na kockanje (Bilić i Opić, 2013). Istraživanje koje je provela Bilić (2012) pokazuje kako se adolescentima koji su skloni kockanju na vrhu ljestvice vrijednosti nalaze bogatstvo i slava. Takve vrijednosti mogu biti povezane sa školskim neuspjehom jer pojedini adolescenti vjeruju kako kockanjem mogu doći do novca i slave, odnosno kockanjem

zadovoljavaju potrebu za uspjehom koji izostaje u školi. Daljnje posljedice kockanja su laganje roditeljima i prijateljima, raskid prijateljstava, krađa novca (Gupta, Derevensky, Ellenbogen, 2006). Naime, adolescenti s problemom kockanja skrivaju svoja ponašanja od prijatelja i imaju tendenciju sklapanja novih prijateljstava s adolescentima koji kockaju (Hardoon i sur., 2004). Nadalje, zbog nemogućnosti vraćanja dugova prouzrokovanih kockanjem dolazi do krađe i prodavanja stvari koje su pripadale članu obitelji ili prijatelju, korištenja roditeljskih kreditnih kartica bez njihova znanja, a sve to rezultira slabljenjem socijalnih veza između adolescenta s problemom kockanja i njegove obitelji i prijatelja (Jacobs, 2004). Među posljedice kockanja treba nabrojati i eksperimentiranje s drogama (Hardoon i sur., 2004), povećano stanje stresa, gubitak apetita, nesanicu, depresiju te razmišljanje i pokušaj samoubojstva (Rantala, Sulkunen, 2012). Navedene posljedice upućuju na važnost daljnjeg istraživanja problema kockanja među adolescentima kako bi se ono spriječilo u početnom stupnju razvoja te kako bi se ublažile njegove posljedice.

III. METODOLOGIJA EMPIRIJSKOG ISTRAŽIVANJA

3.1. Cilj, problem i hipoteze istraživanja

Rad istražuje učestalost i posljedice kockanja adolescenata. Cilj rada je ispitati učestalost i posljedice kockanja srednjoškolaca s obzirom na njihova sociodemografska obilježja, ispitati koji su oblici kockanja najčešći u srednjoškolskoj populaciji adolescenata te moguću povezanost između kockanja i rizičnih stilova ponašanja adolescenata.

Nezavisne varijable su sociodemografska obilježja ispitanika (dob, spol, naobrazba i radni status roditelja, život u obitelji, vrsta škole, razred i školski uspjeh). Zavisne varijable su oblici kockanja u protekla tri mjeseca, psihosocijalne posljedice i opća mjera ozbiljnosti problema s kockanjem te rizični stilovi ponašanja.

Problem istraživanja je ispitivanje učestalosti i posljedica kockanja adolescenata te njihova povezanost sa sociodemografskim obilježjima ispitanika.

Iz cilja i problema istraživanja oblikovane su sljedeće hipoteze:

H1: Očekuju se statistički značajne razlike prema sociodemografskim obilježjima s obzirom na kockanje, vrstu i posljedice kockanja

H2: Očekuje se značajna razlika između ispitanika u odnosu na stilove rizičnog ponašanja s obzirom na sociodemografska obilježja

H3: Očekuje se značajna povezanost između kockanja i sociodemografskih obilježja ispitanika

H4: Očekuje se značajna povezanost između kockanja i ostalih rizičnih stilova ponašanja ispitanika

3.2. Ispitanici

Istraživanje je provedeno na uzorku od 149 učenika u dobi između 14 i 19 godina. Ispitani učenici pohađaju prvi ili četvrti razred srednje škole. Istraživanje je provedeno u dvije vukovarske škole, Gimnaziji Vukovar i Strukovnoj školi Vukovar. Od ukupnog broja učenika ispitano je ukupno 78 učenika (52,3%) Gimnazije Vukovar i 71 učenik (47,7%) Strukovne škole Vukovar. Cjelokupni uzorak od 149 učenika čini 97 djevojaka (65,1%) i 52 mladića (34,9%).

3.3. Postupak

Istraživanje je provedeno u dvije navedene škole u prvom polugodištu 2015. godine. Nakon službene najave izabrani su razredi u dogovoru s pedagogima i psihologom. Istraživanje je provedeno u dogovoru s psihologinjom, pedagoginjom i profesorima na početku ili na kraju nastavnog sata u Gimnaziji Vukovar, te u dogovoru s pedagogom i profesorima u Strukovnoj školi Vukovar na početku ili na kraju nastavnog sata. Ravnatelj škole, školske stručne službe, profesori i učenici bili su susretljivi te spremni na sudjelovanje u istraživanju. Podatci prikupljeni anketnim upitnikom uneseni su i obrađeni uz primjenu statističkog programa za računalnu obradu podataka (SPSS) postupcima deskriptivne i inferencijalne statistike uz primjenu t-testa za nezavisne uzorke te korelacijske analize.

3.4. Instrument

Za provedbu istraživanja korišten je prilagođeni Kanadski upitnik kockanja adolescenata – CAGI. Anketni upitnik sadrži ukupno 45 pitanja koja su podijeljena u 4 dijela. Prvih 8 pitanja odnose se na sociodemografske podatke: dob, spol, naobrazba i radni status roditelja, život u obitelji, vrsta škole, razred i školski uspjeh. Drugi dio upitnika ispitivao je učestalost sudjelovanja u različitim oblicima kockanja. U tom dijelu upitnika korištenjem Likertove skale od 5 stupnjeva (1- nikad, 2- rijetko, 3- ponekad, 4- često, 5- uvijek) ispituje se učestalost sudjelovanja u 10 različitih oblika kockanja. U trećem i četvrtom dijelu upitnika korištena je jednaka Likertova skala od 5 stupnjeva (1- nikad, 2- rijetko, 3- ponekad, 4- često, 5- uvijek). Treći dio upitnika sastojao se od 19 tvrdnji kojima se ispituju štetne psihosocijalne posljedice kockanja te stupanj ozbiljnosti problema s kockanjem. Tih 19 tvrdnji podijeljeno je na 4 kategorije koje se odnose na psihološke, socijalne i financijske posljedice te preokupaciju i smanjenu kontrolu nad kockanjem. Također, 8 od 19 navedenih tvrdnji tvore posebnu kategoriju općeg stupnja ozbiljnosti problema s kockanjem. Posljednji, četvrti dio anketnog upitnika, činilo je 8 tvrdnji kojima se ispitala prisutnost rizičnih stilova ponašanja kod ispitanika.

IV. REZULTATI

4. 1. Sociodemografski podatci

Istraživanje je provedeno na ukupno 149 učenika dvije srednje škole. Od toga je ispitano 97 djevojaka (65,1%) i 52 mladića (34,9%). Ispitani su učenici prvih i četvrtih razreda. Ukupno je ispitano 73 učenika prvih razreda (49,0%) i 76 učenika četvrtih razreda (51,0%). Što se tiče vrste škole, ispitano je 78 učenika gimnazije (52,3%) te 71 učenik strukovne škole (47,7%). Navedeni podatci prikazani su u tablicama 1, 2 i 3.

Tablica 1 Broj ispitanika prema spolu

Spol	N	%
Muški	52	34,9
Ženski	97	65,1
Σ	149	100

Tablica 2 Broj učenika po vrsti škole

Vrsta škole	N	%
gimnazija	78	52,3
strukovna škola	71	47,7
Σ	149	100

Tablica 3 Broj učenika po pohađanim razredima

Razred	N	%
1	73	49
4	76	51
Σ	149	100

Kada je riječ o dobi učenika, najviše je učenika u dobi od 18 godina (38,3%). Što se tiče školskog uspjeha, on se odnosio na uspjeh koji su učenici postigli prošle školske godine. Najveći je broj učenika postigao odličan uspjeh (39,6%). Kada je riječ o naobrazbi roditelja, većina majki (63,8%) i očeva (59,1%) imaju srednju stručnu spremu. Navedeni podatci prikazani su u tablicama 4, 5 i 6.

Tablica 4 Broj ispitanika prema dobi

Dob	N	%
14	19	12,8
15	45	30,2
16	9	6
17	16	10,7
18	57	38,3
19	3	2
Σ	149	100

Tablica 5 Školski uspjeh učenika na kraju prethodne školske godine

Školski uspjeh	N	%
Odličan (5)	59	39,6
Vrlo dobar (4)	58	38,9
Dobar (3)	26	17,5
Dovoljan (2)	0	0
Nedovoljan (1)	6	4
Σ	149	100

Tablica 6 Naobrazba roditelja ispitanika

Stupanj obrazovanja	Naobrazba oca		Naobrazba majke	
	N	%	N	%
Nema	2	1,3	0	0
NKV	1	0,7	1	0,7
KV	10	6,7	6	4
SSS	88	59,1	95	63,8
VŠS	22	14,8	19	12,7
VSS	26	17,4	28	18,8
Σ	149	100	149	100

4.2. Deskriptivna statistika odabranih dimenzija ispitivanih varijabli

U dijelu upitnika koji se odnosio na kockanje u protekla tri mjeseca, pomoću Likertove skale ispitivala se učestalost određenih oblika kockanja. Većina ispitanika, odnosno njih 105 (70,5%), sudjelovala je u barem jednom obliku kockanja. Od 97 ispitanih, 37 djevojaka (38,1%) nije sudjelovalo ni u jednom obliku kockanja u protekla tri mjeseca. S druge strane, od 52 ispitanika mladića, njih 7 (13,5%) nije sudjelovalo ni u jednom obliku kockanja u protekla tri mjeseca. Od ukupnog broja ispitanih učenika koji pohađaju gimnaziju, 29,5% ih se nije kladilo u protekla tri mjeseca, a kada su u pitanju učenici strukovne škole taj postotak iznosi 29,6%. Igranje izazova za novac ili neku drugu vrijednost najčešći je oblik kockanja u kojem su ispitanici sudjelovali, 60 učenika (44,3%) zaokružilo je kako nijednom nisu ulagali novac na taj oblik kockanja, 40 učenika (26,8%) rijetko sudjeluje u tom obliku kockanja, a 15 učenika (10,1%) često sudjeluje u tom obliku kockanja. Živa igra u casinu, kao oblik kockanja, najmanje je zastupljena u odgovorima učenika, njih 146 (98%) zaokružilo je kako nijednom nisu ulagali novac na živu igru u casinu. U kategoriji uvijek, najzastupljenija je sportska kladionica sa 6 učenika (4,0%) koji su zaokružili taj odgovor.

Tablica 7 Igranje lutrije, sportske kladionice i casino aparata u protekla tri mjeseca

	Lutrijske igre		Sportska kladionica		Casino aparati	
	N	%	N	%	N	%
nikad	121	81,2	117	78,5	136	91,3
rijetko	15	10,1	9	6,1	8	5,3
ponekad	8	5,3	14	9,4	4	2,7
često	4	2,7	3	2	1	0,7
uvijek	1	0,7	6	4	0	0
Σ	149	100	149	100	149	100

Tablica 8 Ulaganje novca ili druge vrijednosti na kartanje, rezultat u igri vještine i izazov

	Kartanje		Vlastiti ili tuđi rezultat u igri vještine		Izazov da ti ili netko drugi možete napraviti nešto	
	N	%	N	%	N	%
nikad	91	61,1	94	63,1	66	44,3
rijetko	24	16,1	25	16,8	40	26,8
ponekad	25	16,8	17	11,4	24	16,1
često	7	4,7	9	6	15	10,1
uvijek	2	1,3	4	2,7	4	2,7
Σ	149	100	149	100	149	100

Od svih ispitanika, zbog kockanja su 3 (2,0%) izostala s obiteljskog ili prijateljskog okupljanja. Od učenika koji su u protekla tri mjeseca sudjelovala u nekom obliku kockanja, njih 70,5% nije planiralo kockanje, dok ih je 16,2% to rijetko činilo. Ostali rezultati prikazani su u tablici 9.

Tablica 9 Planirao sam kockanje

Planirao sam kockanje	N	%
nikad	74	70,5
rijetko	17	16,2
ponekad	7	6,7
često	5	4,7
uvijek	2	1,9
Σ	105	100

Od ispitanika koji su kockali, njih 21,9% osjećalo je krivnju zbog novca kojeg su izgubili kockanjem, a njih 17,4% je prokockalo dobitak. Također, od ispitanika koji su kockali, njih 80,9% odgovorilo je kako nikada nisu pomislili da bi za njihovo dobro bilo bolje da prestanu kockati, a 6,7% odgovorilo je kako rijetko pomisle da bi zbog svojeg dobra trebali prestati kockati. Ostali podatci nalaze se u tablici 10.

Tablica 10 Osjećao sam da bi za moje dobro bilo bolje da prestanem kockati

Bilo bi bolje da prestanem kockati	N	%
nikad	85	80,9
rijetko	7	6,7
ponekad	7	6,7
često	1	0,9
uvijek	5	4,8
Σ	105	100

Kada su u pitanju štetne posljedice kockanja, od 105 učenika koji su kockali u protekla tri mjeseca 70,5% ispitanika nema nikakvih štetnih psiholoških posljedica. Štetne socijalne posljedice nije osjetilo 88,6% ispitanika koji su kockali, a još je manje ispitanika koji su osjetili štetne financijske posljedice kockanja (90,5%). Kad je u pitanju preokupacija i smanjena kontrola nad kockanjem,

33,3% ispitanika, od 105 ispitanika koji su kockali u protekla tri mjeseca, osjetilo je štetne posljedice na tom području.

Kada je riječ o analizi posebne kategorije općeg stupnja ozbiljnosti problema s kockanjem dolazi se do podatka kako 131 ispitanik (87,9%) nema problema povezanih s kockanjem. Kod 13 ispitanika (8,7%) postoji niska do srednja ozbiljnost problema povezanih s kockanjem, a kod 5 ispitanika (3,4%) prisutna je visoka ozbiljnost problema povezanih s kockanjem.

Tablica 11 Opći stupanj ozbiljnosti problema s kockanjem

Bod	N	%
0	111	74,5
1	20	13,4
2	7	4,6
3	1	0,7
4	4	2,7
5	1	0,7
6	1	0,7
7	2	1,3
8	1	0,7
13	1	0,7
Σ	149	100

Bilješka 0-1 bod: nema problema s kockanjem, 2-5 bodova: niska do srednja ozbiljnost problema s kockanjem, 6+ bodova: visoka ozbiljnost problema povezanih s kockanjem

Što se tiče rizičnih stilova ponašanja, 69,8% ispitanika odgovorilo je kako nikada ne koriste tjelesno nasilje za rješavanje problema, a 22,1% ispitanika to čini rijetko. Kada je u pitanju pušenje cigareta, 61,7% ispitanika odgovorilo je kako ne puši cigarete, a 15,4% ispitanika to čini svakodnevno. 30,2% ispitanika odgovorilo je kako nikada ne piju alkohol, a 86,6% ispitanika odgovorilo je kako nikada nisu konzumirali lakše ili teže droge. Kada je u pitanju apsentizam, 65,8% ispitanika tvrdi kako nikada namjerno ne izostaje s nastave, a 18,1% ispitanika to čini rijetko. Što se tiče krađe, 98% ispitanika tvrdi kako nikada ne krade. Seksualnom rizičnom ponašanju sklono je 9,4% ispitanika, a 2,7% ispitanika često mijenja seksualnog partnera i pri tome ne koristi zaštitu. Većina učenika ne uništava namjerno imovinu (88,6%).

Tablica 12 Učestalost pijenja alkohola kod adolescenata

Pijem alkohol	N	%
nikad	45	30,2
rijetko	38	25,5
ponekad	39	26,2
često	19	12,7
uvijek	8	5,4
Σ	149	100

Kad je u pitanju dob i korištenje tjelesnog nasilja za rješavanje problema, 77,6% učenika četvrtih razreda tvrdi kako nikada ne koriste nasilje za rješavanje problema, dok kod prvih razreda taj postotak iznosi 61,6%. Ostali podatci nalaze se u tablici 13.

Tablica 13 Korištenje tjelesnog nasilja za rješavanje problema s obzirom na dob

Razred		nikad	rijetko	Ponekad	često	uvijek	Σ
1	N	45	18	9	1	0	73
	%	61,6	24,7	12,3	1,4	0	100
4	N	59	15	2	0	0	76
	%	77,6	19,8	2,6	0	0	100
Σ	N	104	33	11	1	0	149
	%	69,8	22,1	7,4	0,7	0	100

Uzme li se u obzir spol i korištenje tjelesnog nasilja za rješavanje problema, 53,8% mladića tvrdi kako nikada ne koriste nasilje za rješavanje problema, a isto tvrdi i 78,4% ispitanih djevojaka. Sve djevojke odgovorile su kako nikad ne mijenjaju seksualne partnere i pri tome ne koriste zaštitu, dok to čini 26,9% mladića.

Kada su u pitanju vrsta škole i korištenje tjelesnog nasilja za rješavanje problema, 76,9% gimnazijalaca tvrdi kako nikad ne koristi tjelesno nasilje za rješavanje problema, a isto tvrdi 62% učenika strukovne škole. Cigarete puši 50,7% strukovnjaka te 26,9% gimnazijalaca. Lakše i teže droge konzumira 6,4% gimnazijalaca te 21,1% strukovnjaka. 94,9% gimnazijalaca tvrdi kako nikada nisu namjerno uništavali imovinu, a isto tvrdi 81,7% učenika strukovne škole.

4.3. Rezultati t-testa za nezavisne uzorke

4.3.1. Rezultati t-testa s obzirom na spol ispitanika

Prije analize pomoću t-testa, a radi dobivanja novih varijabli, nekoliko tvrdnji Likertovih skala zbrojene su u jednu. Zbrojenim varijablama utvrđen je koeficijent pouzdanosti Cronbach alpha, a zbrajanjem tvrdnji dobivene su sljedeće varijable; kockanje ($\alpha=0,80$), psihološke posljedice kockanja ($\alpha=0,83$), socijalne posljedice kockanja ($\alpha=0,51$), financijske posljedice kockanja ($\alpha=0,72$) i varijabla preokupacije i smanjene kontrole nad kockanjem ($\alpha=0,81$).

Radi analize značajnosti razlika između ispitanika s obzirom na spol, provedena je analiza t-testom za nezavisne uzorke na odabranim varijablama kockanje u protekla tri mjeseca, vrste kockanja i posljedice kockanja u protekla tri mjeseca.

Analizom rezultata utvrđena je statistički značajna razlika s obzirom na spol i kockanje ispitanika u protekla tri mjeseca. Mladići tako češće kockaju (AS=16,34) od djevojaka (AS=12,72). Ostali podatci prikazani su u tablici 14.

Tablica 14 T-test prema spolu s obzirom kockanje u protekla 3 mjeseca

Varijabla	Spol	N	AS	SD	t
Kockanje	Muški	52	16,34	6,09	4,59***
	Ženski	97	12,72	3,53	

Bilješka * $p<0,05$ ** $p<0,01$ *** $p<0,001$

Varijabla kockanje dobivena je zbrajanjem 10 tvrdnji vezanih uz oblike kockanja u protekla 3 mjeseca.

Što se tiče oblika kockanja, t-testom za nezavisne uzorke utvrđena je statistički značajna razlika s obzirom na spol u 8 oblika kockanja, dok kod dva oblika kockanja, igranje lutrije i casino aparata, nema statistički značajne razlike prema spolu. U svim oblicima kockanja kod kojih postoji statistički značajna razlika, mladići su zastupljeniji od djevojaka. Mladići tako češće igraju sportsku kladionicu (AS=2,08) od djevojaka (AS=1,14), a zastupljeniji su i u ulaganju novca ili neke druge vrijednosti na vlastiti ili tuđi rezultat u igri vještine (AS=2,12) od djevojaka (AS=1,45). Podatci o obliku kockanja s obzirom na spol prikazani su u tablici 15.

Tablica 15 T-test prema spolu s obzirom na vrstu kockanja u protekla 3 mjeseca

Varijabla	Spol	N	AS	SD	t
Lutrijske igre	Muški	52	1,23	0,55	-1,00
	Ženski	97	1,36	0,84	
Kartanje	Muški	52	1,96	1,14	2,46*
	Ženski	97	1,55	0,89	
Sportska kladionica	Muški	52	2,08	1,43	5,87***
	Ženski	97	1,14	0,48	
Casino aparati	Muški	52	1,17	0,51	0,89
	Ženski	97	1,10	0,42	
Živa igra u casinu	Muški	52	1,10	0,45	2,09*
	Ženski	97	1,00	0,00	
Internet sportska kladionica	Muški	52	1,50	1,08	3,73***
	Ženski	97	1,06	0,32	
Internet casino	Muški	52	1,29	0,85	2,30*
	Ženski	97	1,06	0,35	
Vlastiti ili tuđi rezultat u igri vještine	Muški	52	2,12	1,31	3,77***
	Ženski	97	1,45	0,83	
Izazov da ti ili netko drugi možete napraviti nešto	Muški	52	2,25	1,15	2,01*
	Ženski	97	1,87	1,09	
Igranje videoigrica za novac ili neku vrijednost	Muški	52	1,65	1,08	4,07***
	Ženski	97	1,12	0,51	

Bilješka * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

4.3.2. Rezultati t-testa s obzirom na dob ispitanika

Radi provedbe analize t-testom s obzirom na dob ispitanika varijabla dob učenika rekodirana je te su učenici razvrstani u dvije skupine, mlađe (14, 15 i 16 godina) te starije (17, 18 i 19 godina). Rezultati t-testa pokazali su kako nema statistički značajne razlike u kockanju s obzirom na dob.

Kada je u pitanju oblik kockanja, utvrđena je statistički značajna razlika u odnosu dobi ispitanika i igranju lutrije te u odnosu dobi i igranju videoigara za novac ili neku vrijednost. Stariji učenici češće igraju lutrijske igre (AS=1,46) od mlađih učenika (AS=1,16), dok mlađi učenici češće igraju videoigre za novac ili neku drugu vrijednost (AS=1,48) od starijih učenika (AS=1,14) U ostalim oblicima kockanja nije utvrđena značajna statistička razlika s obzirom na dob ispitanika.

Tablica 16 T-test prema dobi s obzirom na igranje lutrije i videoigara za novac

Varijabla	Dob	N	AS	SD	t
Lutrijske igre	mlađi	73	1,16	0,44	-2,44*
	stariji	76	1,46	0,94	
Igranje videoigara za novac ili neku vrijednost	mlađi	73	1,48	1,02	2,62*
	stariji	76	1,14	0,45	

Bilješka * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

Između štetnih psiholoških, financijskih i socijalnih posljedica kockanja te preokupacije kockanjem i smanjenom kontrolom nad kockanjem, t-testom za nezavisne uzorke nije utvrđena statistički značajna razlika s obzirom na dob ispitanika.

Što se tiče rizičnih stilova ponašanja, statistički značajna razlika utvrđena je između dobi i korištenja tjelesnog nasilja ($t=2,71$, $p < 0,01$), pri čemu mlađu učenici češće koriste tjelesno nasilje za rješavanje problema. Također, utvrđena je statistički značajna razlika s obzirom na dob ispitanika i konzumiranja alkohola ($t=-3,48$, $p < 0,01$) te s obzirom na dob i apsentizam ($t=-4,66$, $p < 0,001$). Stariji učenici su skloniji pijenju alkohola i apsentizmu od mlađih.

4.4. Rezultati korelacijske analize

Korelacijskom analizom zavisnih i nezavisnih varijabla nije utvrđena značajna povezanost između promatranih varijabli, ali su utvrđene umjerene i niske korelacije. Niska korelacija ($r = 0,17$, $p < 0,05$) utvrđena je između naobrazbe majke i ukupnog kockanja ispitanika. Niska korelacija utvrđena je i između kockanja i pušenja cigareta ($r = 0,28$, $p < 0,01$) te između kockanja i namjernog uništavanja imovine ($r = 0,25$, $p < 0,01$). Utvrđena je i niska negativna korelacija između školskog uspjeha i kockanja ($r = -0,19$, $p < 0,05$).

Tablica 17 Korelacijska analiza kockanja adolescenata u protekla 3 mjeseca i naobrazbe majke ispitanika

Varijabla		Kockanje ukupno	Naobrazba majke
Kockanje ukupno	r	1	0,17*
	N	149	149
Naobrazba majke	r	0,17*	1
	N	149	149

Bilješka * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

Kada je riječ o kockanju i rizičnim stilovima ponašanja, osim pušenja cigareta i namjernog uništavanja imovine, svi rizični stilovi su u umjerenj korelaciji s kockanjem. Podatci su prikazani u tablici 18.

Tablica 18 Korelacijska analiza kockanja i rizičnih stilova ponašanja.

	Kockanje	
	r	N
Tjelesno nasilje	0,38***	149
Cigarete	0,28**	149
Alkohol	0,51***	149
Lakše i teže droge	0,39***	149
Rizično seksualno ponašanje	0,37***	149
Apsentizam	0,5***	149
Uništavanje imovine	0,25**	149
Krađa	0,39***	149

Bilješka * $p < 0,05$ ** $p < 0,01$ *** $p < 0,001$

V. RASPRAVA

Provedenim istraživanjem htjele su se utvrditi učestalost i posljedice kockanja srednjoškolaca s obzirom na spol, dob i vrstu škole, razlika između stilova rizičnog ponašanja s obzirom na sociodemografske podatke te povezanost između kockanja te sociodemografskih obilježja i rizičnih stilova ponašanja adolescenata.

H1: Očekuju se statistički značajne razlike prema sociodemografskim obilježjima s obzirom na kockanje, vrstu i posljedice kockanja

Rezultati ovog istraživanja pokazuju statistički značajnu razliku s obzirom na spol i kockanje ispitanika u protekla tri mjeseca ($p < 0,001$). Mladići (16,34) češće kockaju od djevojaka (12,72), a veći je i broj mladića koji su u protekla tri mjeseca sudjelovala u nekom obliku kockanja (86,5%) naspram djevojaka (61,9%). Dobiveni rezultati u skladu su s rezultatima istraživanja Gupte i sur. (2004) te Bilić i Opić (2013), koji su istražujući fenomen ovisnosti o kockanju utvrdili kako su kockanju skloniji mladići nego djevojke.

Spolne razlike vidljive su i u sklonostima mladića i djevojaka ka različitim oblicima kockanja, a to pokazuju i rezultati ovog istraživanja. Naime, iz rezultata je vidljivo kako spolne razlike nema samo u dva oblika kockanja, igranju lutrije i casino aparatima, dok u ostalim oblicima prevladavaju mladići. Dodig i Ricijaš (2011b) istražujući fenomen ovisnosti o kockanju također su utvrdili postojanje spolnih razlika na način da dječaci u većoj mjeri ulažu novac na kartanje, sportsku kladionicu, živu igru u casinu, igre vještine i sl.

Statistički značajne razlike uočene su i u odnosima spola ispitanika i psiholoških posljedica kockanja ($p < 0,001$) te u odnosima spola i preokupacije i smanjene kontrole nad kockanjem ($p < 0,01$), pri čemu mladići u oba slučaja trpe teže posljedice. Uzme li se u obzir da su prema rezultatima ovog, ali i drugih istraživanja (Gupta i sur, 2004; Dodig, 2013; Bilić i Opić, 2013), mladići skloniji kockanju onda je logično da trpe i teže posljedice kockanja. Istraživanje koje su proveli Hardoon i sur. (2004) također otkriva kako su mladići skloniji kockanju od djevojaka, a samim time i štetnim posljedicama kockanja.

Rezultati istraživanja ne pokazuju statistički značajnu razliku s obzirom na dob i učestalost te dob i posljedice kockanja, slično studiji Dodig i Ricijaš (2011a), koji istražujući problem kockanja zagrebačkih adolescenata nisu utvrdili povezanost dobi ispitanika i rizičnosti kockanja.

Kada je u pitanju oblik kockanja, u osam od deset navedenih oblika kockanja nije utvrđena statistički značajna razlika s obzirom na dob. Statistički značajna razlika s obzirom na dob utvrđena je u igranju lutrije ($p < 0,05$) te u igranju videoigara ($p < 0,05$). Ovi podaci svjedoče o velikoj dostupnosti igara na sreću maloljetnicima bez obzira na zakonsku regulativu prema kojoj je kockanje ilegalno za maloljetnike.

Za razliku od Bilić (2012), koja je istraživanjem kockanja kod adolescenata utvrdila da postoji razlika u učestalosti kockanja s obzirom na vrstu škole, rezultati ovog istraživanja ne ukazuju na postojanje razlike u kockanju s obzirom na vrstu škole. Dodig i Ricijaš (2011b) također iznose zanimljiv podatak o tome kako ne postoji statistički značajna razlika u rizičnosti kockanja adolescenata s obzirom na vrstu škole.

H2: Očekuje se značajna razlika između ispitanika u odnosu na stilove rizičnog ponašanja s obzirom na sociodemografska obilježja

Rezultati ovog istraživanja pokazuju statistički značajnu razliku prema spolu u korištenju tjelesnog nasilja za rješavanje problema ($p < 0,001$) te sklonosti rizičnom seksualnom ponašanju s obzirom na spol ($p < 0,001$). Rezultati pokazuju kako mladići češće koriste tjelesno nasilje za rješavanje problema od djevojaka, a skloniji su i rizičnom seksualnom ponašanju, slično studiji Livazovića (2012) koji je istražujući povezanost medija i rizičnih ponašanja adolescenata utvrdio veću sklonost mladića ka agresivnom i rizičnom seksualnom ponašanju. Ricijaš, Krajcer i Bouillet (2010) također su utvrdili statistički značajnu razliku u agresivnom ponašanju s obzirom na spol ($p < 0,001$), pri čemu su mladići skloniji agresivnom ponašanju nego djevojke.

Između spola i ostalih rizičnih stilova ponašanja nije utvrđena statistički značajna razlika, za razliku od istraživanja koje su proveli Raboteg – Šarić, Sakoman i Brajša – Žganec (2002), koji su istraživanjem rizičnog ponašanja mladih utvrdili kako mladići češće konzumiraju alkohol i droge.

Dobiveni rezultati pokazuju statistički značajnu razliku između dobi i konzumiranja alkohola ($p < 0,01$) i apsentizma ($p < 0,001$) te između dobi i agresivnog ponašanja ($p < 0,01$). Mlađi učenici agresivniji su od starijih ($p < 0,01$), dok stariji učenici više piju alkohol ($p < 0,01$) i češće namjerno izostaju s nastave ($p < 0,001$) od mlađih. Rezultati prema kojima stariji učenici više piju alkohol u skladu su s rezultatima istraživanja koje su proveli Raboteg – Šarić i sur. (2002). Također, dobiveni rezultati koji pokazuju kako su stariji učenici skloniji apsentizmu ($p < 0,001$) slični su rezultatima koje su u svojem istraživanju dobili Ricijaš i sur. (2010).

Ovo istraživanje pokazuje kako su učenici strukovne škole značajno agresivniji od gimnazijalaca ($p < 0,01$), a također su skloniji pušenju cigareta ($p < 0,001$), konzumiranju lakših i težih droga ($p < 0,05$) te namjernom uništavanju imovine ($p < 0,01$). Slične je rezultate u svojoj studiji dobio Livazović (2012), koji je istražujući rizična ponašanja adolescenata utvrdio kako su učenici strukovne škole agresivniji od gimnazijalaca, a češće koriste i ovisnička sredstva. Međutim, u istoj studiji (2012) utvrđene su razlike u rizičnom seksualnom ponašanju s obzirom na vrstu škole što nije potvrđeno u ovom istraživanju.

H3: Očekuje se značajna povezanost između kockanja i sociodemografskih obilježja ispitanika

Osim već navedene povezanosti između spola i kockanja, rezultati ovog istraživanja pokazuju i nisku povezanost između naobrazbe majke ispitanika i njihovog kockanja ($r = 0,17$), slično studiji Bilić i Opić (2013), koji su istražujući fenomen ovisnosti o kockanju utvrdili kako je kod učenika koji češće kockaju veća proporcija majki s višim i visokim obrazovanjem. Ova pojava objašnjava se nedostatkom praćenja djece od strane visokoobrazovanih majki, koje zbog angažiranosti na svojim poslovima provode manje vremena sa svojom djecom te zbog toga slabije nadziru njihovo provođenje slobodnog vremena. Zanimljivo je kako su, istražujući problem kockanja u srednjim školama, Sofić i sur. (2013) došli do zaključka kako naobrazba roditelja, oca i majke, nema utjecaja na učestalost kockanja adolescenata.

Na osnovi dobivenih rezultata može se zaključiti kako ne postoji povezanost između kockanja i življenja s jednim ili oba roditelja. Isti zaključak donijeli su i Bilić i Opić (2013) na temelju rezultata svojeg istraživanja.

Rezultati istraživanja pokazuju nisku negativnu korelaciju između školskog uspjeha i kockanja ($r = -0,19$), slično studijama koje su proveli Bilić i Opić (2013) i Bilić (2012), koji su također utvrdili kako učenici koji učestalije kockaju postižu i slabije školske rezultate.

H4: Očekuje se značajna povezanost između kockanja i ostalih rizičnih stilova ponašanja ispitanika

Rezultati istraživanja ukazuju na korelaciju kockanja sa svim rizičnim stilovima ponašanja. Niska korelacija utvrđena je između kockanja i pušenja cigareta ($r = 0,28$) te između kockanja i namjernog uništavanja imovine ($r = 0,25$). Tjelesno nasilje ($r = 0,38$), konzumiranje alkohola ($r = 0,51$), lakših i

težih droga ($r=0,39$), rizično seksualno ponašanje ($r=0,37$), apsentizam ($r=0,5$) i krađa ($r=0,39$) u umjerenoj su korelaciji s kockanjem. Slične rezultate, koji ukazuju na povezanost između rizičnih stilova ponašanja i kockanja, dobili su i drugi autori koji su istraživali fenomen kockanja. Dodig i Ricijaš (2011a), istražujući problem kockanja zagrebačkih adolescenata, utvrdili su povezanost između kockanja i krađe te između kockanja i rizičnog seksualnog ponašanja. Gupta i sur. (2004), istražujući fenomen ovisnosti o kockanju utvrdili su povezanost između kockanja i konzumiranja alkohola i droga te pušenja cigareta, a iste zaključke potvrdilo je još niz istraživanja (Hardoon i sur., 2004; Splevins, Mireskandari, Clayton i Blaszczyński, 2010; Ricijaš, Dodig Hundrić, Kranželić, 2015). Rezultati ovog istraživanja pokazuju umjerenu povezanost između apsentizma i kockanja ($r=0,5$), slično studiji Bilić (2012), koja je istražujući fenomen adolescentskog kockanja utvrdila pozitivan odnos između izostajanja učenika s nastave i kockanja. S obzirom da školski uspjeh negativno korelira s kockanjem ($r=-0,19$) i apsentizmom ($r=-0,19$) može se zaključiti kako učenici s lošijim školskim uspjehom češće kockaju i namjerno izostaju s nastave. Prema tome je moguće da su apsentizam, kockanje i školski uspjeh međusobno povezani. Naime, moguće je da učenici bježe s nastave kako bi kockali, ali i problemi s kockanjem mogu dovesti do neuspjeha u školi te na kraju do apsentizma.

Analizom posebne kategorije općeg stupnja ozbiljnosti problema s kockanjem utvrđeno je kako 87,9% srednjoškolaca nema izražene štetne psihosocijalne posljedice kockanja, 8,7% njih osjeća niske do umjerene štetne psihosocijalne posljedice kockanja, a 3,4% ispitanika ima visoku razinu ozbiljnosti problema povezanih s kockanjem. Rezultati dobiveni provedenim istraživanjem slični su onima koje su dobili Hardoon i sur. (2004), a prema kojima 87,1% ispitanih adolescenata nema problema s kockanjem, u riziku od razvijanja problema s kockanjem je 8% ispitanika, a 4,9% ispitanika ima ozbiljan problem s kockanjem. Slične rezultate dobili su i Gupta i sur. (2013), prema kojima 2,7% ispitanih adolescenata ima ozbiljan problem s kockanjem, a 6,9% ispitanika ima nisku do umjerenu ozbiljnost problema s kockanjem. Međutim, rezultati dobiveni ovim istraživanjem znatno su niži od rezultata koje je u svojoj studiji dobila Dodig (2013), a prema kojoj ozbiljan problem s kockanjem ima 12,3% srednjoškolaca, a 16,9% srednjoškolaca osjeća niske do umjerene štetne psihosocijalne posljedice kockanja. Rezultate slične onima Dodig (2013) dobili su i Dodig i Ricijaš (2011b), a prema njima udio srednjoškolaca koji nemaju problem s kockanjem iznosi 62,9%, u riziku od razvijanja ozbiljnih problema s kockanjem je 25,7% srednjoškolaca, a 11,4% ispitanika ulazi u kategoriju problematičnih kockara.

Većina ispitanika (70,5%) sudjelovala je u barem jednom obliku kockanja, a slične rezultate u svojim istraživanjima dobili su i Dodig i Ricijaš (2011b) te Gupta i sur. (2004). Veliki postotak

srednjoškolaca koji su sudjelovali u barem jednom obliku kockanja može biti posljedica društvene prihvatljivosti kockanja i izostanka stigmatizacije istog, ali i povećane dostupnosti kockanja. Naime, što je kockanje dostupnije, to će ga više ljudi upražnjavati (Martin, 2010). Ovaj zaključak potvrđuju i podaci dobiveni ovim istraživanjem prema kojima su najučestaliji oblici kockanja oni za koje nije potreban odlazak u instituciju, odnosno oni oblici za koje nije potreban priređivač igara na sreću. Prema rezultatima ovog istraživanja najučestaliji oblici kockanja su igranje izazova za novac ili neku drugu vrijednost (55,7%), kartanje (38,9%) te klađenje na vlastiti ili tuđi rezultat u igri vještine (36,9%). S druge strane, prema rezultatima ovog istraživanja najrjeđi oblici kockanja su živa igra u casinu (2%), internet casino (7,4%), casino aparati (8,7%) te internet sportska kladionica (10,7%); oblici koji su ipak manje dostupni adolescentima jer zahtijevaju punoljetnost igrača ili posjedovanje kreditne kartice. Utvrđena je statistički značajna razlika prema dobi u igranju lutrijskih igara ($p < 0,05$), pri čemu ju češće igraju učenici četvrtih razreda koji su uglavnom punoljetni. Međutim, nepostojanje statistički značajne razlike prema dobi u igranju sportske kladionice ukazuje da je taj oblik kockanja dostupan maloljetnicima bez obzira na zakonsku regulativu prema kojoj je kockanje ilegalno za maloljetnike.

VI. ZAKLJUČAK

Ovo istraživanje u svojem fokusu ima učestalost i posljedice kockanja adolescenata. Cilj istraživanja bio je ispitati učestalost i posljedice kockanja adolescenata s obzirom na njihova sociodemografska obilježja, utvrditi koji su oblici kockanja najčešći u srednjoškolskoj populaciji adolescenata te ispitati moguću povezanost između kockanja i ostalih rizičnih stilova ponašanja. U radu su utvrđene statistički značajne razlike prema spolu u odnosu na učestalost, oblike i posljedice kockanja te statistički značajne razlike prema dobi u odnosu na oblike kockanja. Utvrđeno je kako mladići učestalije kockaju od djevojaka, prevladavaju u većini oblika kockanja te trpe teže štetne psihosocijalne posljedice kockanja. U istraživanju nije utvrđena statistički značajna razlika s obzirom na dob i učestalost te posljedice kockanja, a nema ni statistički značajne razlike u kockanju s obzirom na vrstu škole. Utvrđene su statistički značajne razlike prema sklonosti rizičnim stilovima ponašanja s obzirom na spol, dob i vrstu škole. Mladići su skloniji agresivnom i rizičnom seksualnom ponašanju od djevojaka. Mlađi učenici skloniji su agresivnom ponašanju, a stariji učenici konzumiranju alkohola i apsentizmu. Učenici strukovne škole u većem broju puše cigarete, koriste ovisnička sredstva, agresivniji su te su skloniji namjernom uništavanju imovine od učenika koji pohađaju gimnaziju. Korelacijska analiza pokazala je povezanost između naobrazbe majke ispitanika i njihovog kockanja te negativnu povezanost između školskog uspjeha i kockanja. Također, utvrđena je povezanost između kockanja i svih ispitivanih rizičnih stilova ponašanja. Oko dvije trećine ispitanika sudjelovalo je u barem jednom obliku kockanja. Iako većina ispitanika ne osjeća štetne posljedice kockanja, postoji mali broj učenika koji trpi ozbiljne probleme povezane s kockanjem. Pedagoškim djelatnicima teško je identificirati učenika koji ima problem s kockanjem jer u slučaju kockanja nema vidljivih simptoma ili znakova kao u slučajevima drugih ovisnosti ili rizičnih ponašanja. Međutim, uzme li se u obzir utvrđena povezanost između kockanja i ostalih rizičnih stilova ponašanja moguće je pretpostaviti kako su učenici kod kojih su primijećeni obrasci rizičnog ponašanja u većem riziku za razvoj problema s kockanjem. Podatak prema kojemu je dvije trećine ispitanih učenika sudjelovalo u nekom obliku kockanja svjedoči o tome kako adolescenti vide kockanje kao prihvatljiv oblik zabave od kojeg mogu profitirati i u kojem nema vidljivih posljedica. Upravo zbog toga važna je primarna prevencija u kojoj bi se mlade obrazovalo o vjerojatnosti dobitka u različitim oblicima kockanja, ispravilo zablude o igrama na sreću te informiralo o štetnim posljedicama kockanja. Realnija očekivanja vezana uz profit od igara na sreću te svjesnost o njihovoj štetnosti mogla bi utjecati na smanjeno sudjelovanje u igrama na sreću. Također, prevencija bi se trebala usmjeriti na

ograničavanje prilika za kockanje, odnosno na bolju zakonsku regulaciju igara na sreću. Rezultati ovog istraživanja upućuju na potrebu daljnjih istraživanja problema kockanja kod adolescenata, ali i razvoj adekvatnijih instrumenata za ispitivanje kojima bi se dobili kvalitetni podatci. Potrebno je uključiti i roditelje i širu društvenu zajednicu kako bi se promijenila slika o kockanju kao prihvatljivom obliku zabave koja sa sobom ne nosi štetne posljedice.

Teorijska analiza i provedeno istraživanje trebali bi pedagojskoj teoriji i pedagoškoj praksi pomoći u prepoznavanju ozbiljnosti problema kockanja kod adolescenata te ukazati na potrebu kreiranja kvalitetnih preventivnih i terapijskih programa kako bi se spriječile ili ublažile negativne posljedice kockanja. Primjer uspješnog preventivnog modela prikazale su Donati, Primi i Chiesi (2014), koje su svojim preventivskim programom uspjele smanjiti broj socijalnih i problematičnih kockara promjenom njihove percepcije na kockanje kao laganog načina zarade, razotkrivanjem zabluda o kockanju te isticanjem negativnih posljedica kockanja. Sličan preventivski model, „Don't Gamble Away Our Future“, razvijen je u Sjedinjenim Američkim Državama kako bi informirao mlade, njihove obitelji te školske djelatnike o kockanju i opasnostima vezane uz kockanje. Djelotvornost programa „Don't Gamble Away Our Future“ utvrdile su Taylor i Hillyard (2009), koje su istaknule kako su polaznici ovog programa poboljšali znanje o kockanju te o mitovima i rizicima povezanim uz kockanje, a sve to kao oblik primarne prevencije ovisnosti o kockanju.

VII. PRILOZI

Prilog 1. Anketni upitnik

ANKETNI UPITNIK

Poštovani učenici,

ovo istraživanje bavi se prevencijom ovisnosti o kockanju kod mladih. Molimo vas da na pitanja odgovarate iskreno i bez preskakanja. Ovaj anketni upitnik je anonimn i rezultati će biti korišteni samo u svrhu pisanja diplomskog rada. Unaprijed zahvaljujemo na suradnji!

1. Molimo da zaokruživanjem odgovoriš na postavljena pitanja.

1. Dob:	a) 14 b) 15 c) 16 d) 17 e) 18												
2. Spol:	a) M b) Ž												
3. Naobrazba roditelja:	<table><tr><td>Otac</td><td>Majka</td></tr><tr><td>a) NKV (nezavršena osnovna škola)</td><td>a) NKV</td></tr><tr><td>b) KV (osnovna škola)</td><td>b) KV</td></tr><tr><td>c) SSS (srednja škola)</td><td>c) SSS</td></tr><tr><td>d) VŠS (viša škola)</td><td>d) VŠS</td></tr><tr><td>e) VSS (fakultet, magisterij, doktorat)</td><td>e) VSS</td></tr></table>	Otac	Majka	a) NKV (nezavršena osnovna škola)	a) NKV	b) KV (osnovna škola)	b) KV	c) SSS (srednja škola)	c) SSS	d) VŠS (viša škola)	d) VŠS	e) VSS (fakultet, magisterij, doktorat)	e) VSS
Otac	Majka												
a) NKV (nezavršena osnovna škola)	a) NKV												
b) KV (osnovna škola)	b) KV												
c) SSS (srednja škola)	c) SSS												
d) VŠS (viša škola)	d) VŠS												
e) VSS (fakultet, magisterij, doktorat)	e) VSS												
4. Radni status roditelja:	<table><tr><td>Otac</td><td>Majka</td></tr><tr><td>a) (u stalnom je radnom odnosu)</td><td>a)</td></tr><tr><td>b) (zaposlen je, ali ne prima plaću)</td><td>b)</td></tr><tr><td>c) (povremeno je zaposlen)</td><td>c)</td></tr><tr><td>d) (nezaposlen je)</td><td>d)</td></tr><tr><td>e) (umirovljenik je)</td><td>e)</td></tr></table>	Otac	Majka	a) (u stalnom je radnom odnosu)	a)	b) (zaposlen je, ali ne prima plaću)	b)	c) (povremeno je zaposlen)	c)	d) (nezaposlen je)	d)	e) (umirovljenik je)	e)
Otac	Majka												
a) (u stalnom je radnom odnosu)	a)												
b) (zaposlen je, ali ne prima plaću)	b)												
c) (povremeno je zaposlen)	c)												
d) (nezaposlen je)	d)												
e) (umirovljenik je)	e)												
5. S kime živiš?	a) oba roditelja b) otac c) majka d) netko drugi												
6. Vrsta škole koju pohađaš?	a) gimnazija b) strukovna škola												
7. Koji razred trenutno pohađaš?	a) 1 b) 4												
8. Školski uspjeh u prošloj godini:	a) odličan b) vrlo dobar c) dobar e) dovoljan f) nedovoljan												

2. Koliko si često sudjelovao u sljedećim aktivnostima u protekla tri mjeseca?

Aktivnosti u protekla tri mjeseca	1 nikad	2 rijetko	3 ponekad	4 često	5 uvijek
1. Lutrijske igre (loto, TV Bingo, Eurojackpot...)	1	2	3	4	5
2. Kartanje (black jack, poker, belot...)	1	2	3	4	5
3. Sportska kladionica (tenis, nogomet, košarka...)	1	2	3	4	5
4. Casino aparati	1	2	3	4	5
5. Živa igra u casinu (black jack, poker, rulet)	1	2	3	4	5

6. Internet sportska kladionica	1	2	3	4	5
7. Internet casino (poker, slots, rulet)	1	2	3	4	5
8. Vlastiti ili tuđi rezultat u igri vještine (pikado, bilijar...)	1	2	3	4	5
9. Izazov da ti ili netko drugi možete napraviti nešto	1	2	3	4	5
10. Igranje videoigrica za novac ili neku vrijednost	1	2	3	4	5

3. U kolikoj mjeri se ove tvrdnje odnose na tvoje kockanje kroz protekla tri mjeseca?

	1	2	3	4	5
	nikad	rijetko	ponekad	često	uvijek
1. Osjećao/la sam krivnju zbog izgubljenog novca na kockanju.	1	2	3	4	5
2. Izostao/la sam s treninga ili neke druge aktivnosti zbog kockanja.	1	2	3	4	5
3. Osjećao/la sam se tužno ili depresivno zbog iznosa novca izgubljenog na kockanju.	1	2	3	4	5
4. Izostao/la sam s obiteljskog ili prijateljskog okupljanja kako bih kockao/la.	1	2	3	4	5
5. Odbio/la sam druženje s prijateljima koji ne kockaju kako bih se družio/la s prijateljima koji kockaju.	1	2	3	4	5
6. Planirao/la sam kockanje.	1	2	3	4	5
7. Prokockao/la sam dobitak.	1	2	3	4	5
8. Osjećao/la sam stres zbog kockanja.	1	2	3	4	5
9. Obitelj ili prijatelji su mi rekli da previše kockam.	1	2	3	4	5
10. Kockao/la sam dulje nego što sam namjeravao/la.	1	2	3	4	5
11. Osjećao/la sam da bi za moje dobro bilo bolje da prestanem kockati.	1	2	3	4	5
12. Vraćao/la sam se dan nakon kockanja kako bih vratio/la izgubljeni novac.	1	2	3	4	5
13. Kockao/la sam s više novca nego što sam namjeravao/la.	1	2	3	4	5
14. Skrivao/la sam svoje kockanje od obitelji i nastavnika.	1	2	3	4	5
15. Pomislio/la sam da možda imam problem s kockanjem.	1	2	3	4	5
16. Posuđivao/la sam novac od obitelji, prijatelja ili drugih ljudi kako bih mogao/la kockati.	1	2	3	4	5
17. Novac, koji sam trebao/la potrošiti na odjeću, kino i sl., koristio/la sam za kockanje ili vraćanje kockarskih dugova.	1	2	3	4	5
18. Prodao/la sam osobne stvari (mobitel, odjeću, itd.) kako bih imao/la za kockanje ili vraćanje kockarskih dugova.	1	2	3	4	5
19. Krao/la sam novac ili druge vrijedne stvari kako bih imao/la za kockanje ili vraćanje kockarskih dugova.	1	2	3	4	5

4. Koliko su često kod tebe prisutna navedena ponašanja?

	1	2	3	4	5
	nikad	rijetko	ponekad	često	uvijek
1. Koristim tjelesno nasilje za rješavanje problema.	1	2	3	4	5
2. Pušim cigarete.	1	2	3	4	5
3. Pijem alkohol.	1	2	3	4	5
4. Konzumiram lakše i teže droge (marihuana, ecstasy, LSD, speed).	1	2	3	4	5
5. Mijenjam seksualne partnere i pri tome ne koristim zaštitu.	1	2	3	4	5
6. Namjerno bježim iz škole.	1	2	3	4	5
7. Namjerno uništavam imovinu.	1	2	3	4	5
8. Kradem.	1	2	3	4	5

VIII. POPIS LITERATURE

Archibald, A. B., Graber, J. A., Brooks – Gunn, J. (2003). Pubertal Processes and Physiological Growth in Adolescence. U: Adams, G. R., Berzonsky, M. D. (ur.), *Blackwell Handbook of Adolescence*. Oxford: Blackwell Publishing, str. 24-47.

Bartlett, R., Holditch – Davis, D., Belyea, M., Tucker Halpern, C., Beeber, L. (2006). Risk and Protection in the Development of Problem Behaviors in Adolescents. *Research in Nursing & Health*, 29, str. 607–621.

Bastašić, Z. (1995). *Pubertet i adolescencija*. Zagreb: Školska knjiga.

Bašić, J. (2009). *Teorije prevencije: prevencija poremećaja u ponašanju i rizičnih ponašanja djece i mladih*. Zagreb: Školska knjiga.

Bašić, J., Ferić M., (2004). Djeca i mladi u riziku – rizična ponašanja. U: Bašić, J., Koller-Trbović, N., Uzelac, S. (ur.), *Poremećaji u ponašanju i rizična ponašanja: pristupi i pojmovna određenja*. Zagreb: Edukacijsko – rehabilitacijski fakultet Sveučilišta u Zagrebu, str. 57-73.

Berk, L.E. (2008). *Psihologija cjeloživotnog razvoja*. Jastrebarsko: Naklada Slap.

Bilić, V. (2012). Životni ciljevi adolescenata sklonih kockanju. *Život i škola*, 58(27), str. 77-91.

Bilić, V., Opić, S. (2013). Adolescentsko kockanje: uloga spola, nekih obiteljskih i školskih čimbenika. *Školski vjesnik*, 62(4), str. 455-478.

Biti, V., Borovečki, Ž., Čiček, M., Gajer – Piacun, Đ., Hitrec, G., Jurković, T., Košiček, M., Kulenović, M., Mašović, S., Reiss – Novak, A., Sakoman, S. (1986) *Od puberteta do zrelosti*. Zagreb: Mladost.

Blakemore, S.-J. (2007). Brain Development during adolescence. *Education Review*, 20(1), str. 82-90.

Blaszczynski, A., Nower, L. (2010). Instrumental tool or drug: Relationship between attitudes to money and problem gambling. *Addiction Research and Theory*, 18(6), str. 681–691.

Bonino, S., Cattellino, E., and Ciairano, S. (2005). *Adolescents and Risk: Behaviors, Functions, and Protective Factors*. New York: Springer.

Bouillet, D., Uzelac, S. (2007). *Osnove socijalne pedagogije*. Zagreb: Školska knjiga

Bradford Brown, B., Klute, C. (2013). Friendships, Cliques, and Crowds. U: Adams, G. R., Berzonsky, M. D. (ur.), *Blackwell Handbook of Adolescence*. Oxford: Blackwell Publishing, str. 330-348.

Bratko, D. (2002). Kontinuitet i promjene ličnosti od adolescencije do rane odraslosti: rezultati longitudinalnog istraživanja. *Društvena istraživanja*, 11(4-5), str. 623-640.

Caffray, C. M., Schneider, S. L. (2000). Why do they do it? Affective motivators in adolescents' decisions to participate in risk behaviours. *Cognition and Emotion*, 14 (4), str. 543-576.

Car, S. (2013). Adolescencija 21. stoljeća: društvena uvjetovanost, temeljne karakteristike i pedagoški izazovi. *Pedagogijska istraživanja*, 10(2), str. 285-294.

Derevensky, J. L., Gupta, R., Dickson, L., Deguire, A. (2004). Prevention Efforts Toward Reducing Gambling Problems. U: Derevensky, J. L., Gupta, R. (ur.), *Gambling Problems in Youth: Theoretical and Applied Perspectives*. New York: Springer US, str. 211-230.

Dodig, D. (2013). Izazovi procjene i odrednice izraženosti psihosocijalnih posljedica kockanja adolescenata. *Kriminologija i socijalna integracija*, 21(2), str. 1-14.

Dodig, D., Ricijaš, N. (2011a). Kockanje zagrebačkih adolescenata - uloga psihopatskih osobina, rizičnog i delinkventnog ponašanja. *Kriminologija i socijalna integracija*, 19(2), str. 45-55.

Dodig, D., Ricijaš, N. (2011b). Obilježja kockanja zagrebačkih adolescenata. *Ljetopis socijalnog rada*, 18(1), str. 103-125.

Donati, M. A., Primi, C., Chiesi, F., (2014). Prevention of Problematic Gambling Behavior Among Adolescents: Testing the Efficacy of an Integrative Intervention. *Journal of Gambling Studies*, 30(4), str. 803-818.

Đuranović, M. (2012) *Utjecaj vršnjaka na rizično socijalno ponašanje učenika*. (Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu).

Đuranović, M. (2013). Obitelj i vršnjaci u životu adolescenata. *Napredak*, 154(1-2), str. 31-46.

Đuranović, M. (2014). Rizično socijalno ponašanje adolescenata u kontekstu vršnjaka. *Školski vjesnik*, 63(1-2), str. 119-132.

Ferić Šlehan, M. (2008) Rizični i zaštitni čimbenici u obiteljskom okruženju: razlike u procjeni mladih i njihovih roditelja. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 44(1), str. 15-26.

George, S., Chima, C., (2014). Gambling addiction: what every doctor needs to know. *Internet Journal of Medical Update*. 9(1), str. 1-3.

Gudjons, H. (1994) *Pedagogija: temeljna znanja*. Zagreb: Educa.

- Gupta, R., Derevensky, J. L. (2008). A Treatment Approach for Adolescents with Gambling Problems. U: Zangeneh, M., Blaszczynski, A., Turner, N. E. (ur.), *In the Pursuit of Winning: Problem Gambling Theory, Research and Treatment*. New York: Springer US, str. 271-290.
- Gupta, R., Derevensky, J. L., Ellenbogen, S. (2006). Personality Characteristics and Risk-Taking Tendencies Among Adolescent Gamblers. *Canadian Journal of Behavioural Science*, 38(3), str. 201-213.
- Gupta, R., Derevensky, J. L., Marget., N. (2004). Coping Strategies Employed by Adolescents with Gambling Problems. *Child and Adolescent Mental Health*, 9(3), str. 115-120.
- Gupta, R., Nower, L., Derevensky, J. L., Blaszczynski, A., Faregh, N., Temcheff, C. (2013). Problem Gambling in Adolescents: An Examination of the Pathways Model. *Journal of Gambling Studies*, 29(3), str. 575-588.
- Hardoon, K. K., Gupta, R., Derevensky, J. L. (2004). Psychosocial Variables Associated With Adolescent Gambling. *Psychology of Addictive Behaviors*, 18(2), str. 170–179.
- Jacobs, D. F. (2004). Youth Gambling in North America: Long-term Trends and Future Prospects. U: Derevensky, J. L., Gupta, R. (ur.), *Gambling Problems in Youth: Theoretical and Applied Perspectives*. New York: Springer US, str. 1-24.
- Kapor – Stanulović, N. (1988) *Na putu ka odraslosti : psihički razvoj i psihosocijalni aspekti zdravlja mladih*. Beograd: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Kroger, J. (2003). Identity Development during Adolescence. U: Adams, G. R., Berzonsky, M. D. (ur.), *Blackwell Handbook of Adolescence*. Oxford: Blackwell Publishing, str. 205-226.
- Lacković – Grgin, K. (2006) *Psihologija adolescencije*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Langhinrichsen – Rohling, J. (2004). Gambling, Depression, and Suicidality in Adolescents. . U: Derevensky, J. L., Gupta, R. (ur.), *Gambling Problems in Youth: Theoretical and Applied Perspectives*. New York: Springer US, str. 41-56.
- Lebedina – Manzoni, M. (2007). *Psihološke osnove poremećaja u ponašanju*. Jastrebarsko: Naklada Slap.
- Livazović, G. (2011). *Utjecaj medija na poremećaje u ponašanju adolescenata*. (Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu).
- Livazović, G. (2012). Povezanost medija i rizičnih ponašanja adolescenata. *Kriminologija i socijalna integracija*, 20(1), str. 1-22.
- Lussier, I. D., Derevensky, J. L. Gupta, R., Vitaro, F. (2014). Risk, Compensatory, Protective, and Vulnerability Factors Related to Youth Gambling Problems. *Psychology of Addictive Behaviors*, 28(2), str. 404-413.
- Malbašić, A. (2012). *Utjecaj interneta u slobodnom vremenu na rizično ponašanja adolescenata*. (Magistarski rad, Sveučilište u Zagrebu).
- Martin, P. (2010) *Seks, droga i čokolada: znanost užitka*. Zagreb: Naklada Ljevak.

Meščić – Blažević, Lj. (2007). Pedagoška prevencija poremećaja u ponašanju adolescenata. *Pedagogijska istraživanja*, 4(2), str. 301-308.

Miller, B. C., Bayley, B. K., Christensen, M., Leavitt, S. C., Coyl, D. D., (2003). Adolescent Pregnancy and Childbearing. U: Adams, G. R., Berzonsky, M. D. (ur.), *Blackwell Handbook of Adolescence*. Oxford: Blackwell Publishing, str. 415-449.

Moshman, D. (2005). *Adolescent Psychological Development*. New Jersey: Lawrence Erlbaum Associates.

Neugarten, B. L., Moore, J. W., Lowe, J.C. (1965). Age norms, age constraints and adult socialization. *American Journal of Sociology*, 70 (2), str. 710-717.

Passos, J., A., F., Pires, A., V., Scheidt, L., de Almeida, L., A., Ferreira, C., F., Gubert, C., Bizzaro, L., Martins de Almeida, R., M. (2015). Alcohol Use in Adolescence, Impulsivity, and Risk-Taking Behavior in Wistar Rats. *Psychology & Neuroscience*, 8(1), str. 130–142.

Pharo, H., Sim, C., Graham, M., Gross, J., Hayne, H. (2011). Risky Business: Executive Function, Personality, and Reckless Behavior During Adolescence and Emerging Adulthood. *Behavioral Neuroscience*, 125(6), str. 970–978.

Raboteg – Šarić, Z., Sakoman, S., Brajša – Žganec, A. (2002). Stilovi roditeljskoga odgoja, slobodno vrijeme i rizično ponašanje mladih. *Društvena istraživanja*, 11(2-3), str. 239-263.

Rantala, V., Sulkunen, P. (2012). Is pathological gambling just a big problem or also an addiction? *Addiction Research and Theory*, 20(1), str. 1–10.

Ricijaš, N. (2009) *Pripisivanje uzročnosti vlastitog delinkventnog ponašanja mladih*. (Doktorski rad, Sveučilište u Zagrebu).

Ricijaš, N., Dodig Hundrić, D., Kranželić, V. (2015). Sportsko klađenje i druga rizična ponašanja hrvatskih srednjoškolaca. *Hrvatska revija za rehabilitacijska istraživanja*, 51(2), str. 41-56.

Ricijaš, N., Krajcer, M., Bouillet, D. (2010) Rizična ponašanja zagrebačkih srednjoškolaca – razlike s obzirom na spol. *Odgojne znanosti*, 12(1), str. 45-63.

Ručević, S., Ajduković, M., Šincek, D. (2009). Razvoj Upitnika samoiskaza rizičnog i delinkventnog ponašanja mladih (SRDP-2007). *Kriminologija i socijalna integracija*, 17(1), str. 1-11.

- Rudan, V. (2004). Normalni adolescentni razvoj. *Medix*, 10(52), str. 36-39.
- Silov, M. (2014). *Pedagoške ideje don Bosca, Makarenka i Neilla*. Zagreb: Učiteljski fakultet Sveučilišta u Zagrebu.
- Smojver – Ažić, S. (1998). Proces separacije-individuacije adolescenata: prikaz upitnika. *Društvena istraživanja*, 7(4-5), str. 603-617.
- Softić, J., Brdarević, M., Habibović, S., Telalović, M., Kasper, S., Awad, H. (2013). Spreading of gambling games among the secondary school students in the municipalities of Zenica and Kakanj, Bosnia and Herzegovina. *Medicinski Glasnik*, 10(2), str. 391-396
- Splevins, K., Mireskandari, S., Clayton, K., Blaszczyński A. (2010). Prevalence of Adolescent Problem Gambling, Related Harms and Help-Seeking Behaviours Among an Australian Population. *Journal of Gambling Studies*, 26(2), str. 189-204
- Steinberg, L. (2007). Risk Taking in Adolescence: New Perspectives From Brain and Behavioral Science. *Current Directions in Psychological Science*, 16(2), str. 55-59.
- Stinchfield, R. (2004) Demographic, Psychosocial, and Behavioral Factors Associated with Youth Gambling and Problem Gambling. U: Derevensky, J. L., Gupta, R. (ur.), *Gambling Problems in Youth: Theoretical and Applied Perspectives*. New York: Springer US, str. 27-39.
- Šimić, N. (2009). Spolni hormoni i seksualna želja. *Medica Jadertina*, 39(1-2), str. 5-12.
- Šimleša, S., Cepanec, M. (2008). Razvoj izvršnih funkcija i njihovih neuroloških korelata. *Suvremena psihologija* 11(1), str. 55-72.
- Taylor, L. M., Hillyard, P. (2009). Gambling Awareness for Youth: An Analysis of the “Don’t Gamble Away our Future™” Program. *International Journal of Mental Health and Addiction*, 7(1), str. 250-261.
- Van Petegem, S., Vansteenkiste, M., Soenens, B., Beyers, W., Aelterman, N. (2015). Examining the Longitudinal Association Between Oppositional Defiance and Autonomy in Adolescence. *Developmental Psychology*, 51(1), str. 67–74.
- Wang, R.-H. , Hsu, H.-Y., Lin, S.-Y. , Cheng, C.-P., Le,e S.-L. (2010) Risk behaviours among early adolescents: risk and protective factors. *Journal of Advanced Nursing*, 66(2), str. 313–323.
- Winters, K. C., Arthur, N., Leitten, W., Botzet, A. (2004) Gambling and Drug Abuse in Adolescence. U: Derevensky, J. L., Gupta, R. (ur.), *Gambling Problems in Youth: Theoretical and Applied Perspectives*. New York: Springer US, str. 57-80.
- Winters, K. C., Stinchfield, R. D., Botzet, A., Anderson, N. (2002). A Prospective Study of Youth Gambling Behaviors. *Psychology of Addictive Behaviors*, 16(1), str. 3–9.

Wölfer, R., Bull, H. D., Scheithauer, H. (2012). Social Integration in Youth: Insights From a Social Network Perspective. *Group Dynamics: Theory, Research, and Practice*, 16(2), str. 138–147.

Zangeneh, M., Grunfeld, A., Koenig, S. (2008) Individual Factors in the Development and Maintenance of Problem Gambling. U: Zangeneh, M., Blaszczyński, A., Turner, N. E. (ur.), *In the Pursuit of Winning: Problem Gambling Theory, Research and Treatment*. New York: Springer US, str. 83-94.

Zaninović, M. (1985). *Pedagoška hrestomatija: priručnik za učenike odgojno-obrazovnog usmjerenja i studente nastavnčkih fakulteta*. Zagreb: Školska knjiga.

Zimmer – Gembeck, M. J., Collins, W. A. (2003). Autonomy Development during Adolescence. U: Adams, G. R., Berzonsky, M. D. (ur.), *Blackwell Handbook of Adolescence*. Oxford: Blackwell Publishing, str. 175-204.